

ALLE TIDERS

RIKSANTIKVARENS MAGASIN | 2018

Mot nye tider

Innhald

3 Leder – Alle tiders dag

4 Hilsen fra statsråden

■ KIRKER

5 Kirkene som kulturminner

6 Kyrkjekunst frå mellomalderen

7 Middelalderens kirker

■ RUINER

12 Ruiner fra middelalderen får nytt liv

13 Domkirkeruinen og Bispeborgen gjenoppstår i 3D

14 Ruinsafari i Visby

■ ARKEOLOGI

16 Klemenskirken vises fram

17 Vikingskipsfunn av stor historisk betydning

■ POLARE KULTURMINNER OG TURISME

18 Polare kulturminner gjør varig inntrykk

19 Svalbard-turismen vokser

21 Utvalgte kulturminner i Longyearbyen

■ KLIMA OG MILJØ

25 Det norske klimaregnskapet råtner med kulturarven

■ KULTURMINNER I BY

26 Historiske bymiljøer

27 Stor entusiasme for byreparasjon i Molde

28 Bygård i Frogner-jugend

■ LANDSKAP

30 Reisadalen – en kulturell møteplass i Troms

■ FARTØYVERN

33 «Hestmanden» seiler igjen – lastet med fortellinger

■ MOT NYE TIDER

34 – Kulturminnevernet seiler i medvind

36 Viken får Norges nest største fagmiljø på kulturminner

37 – Den nye kulturminneforvaltningen blir enklere å forstå

38 Digital framtid for kulturminneforvaltninga

39 Lovendring for samiske kulturminner

■ BYGNINGSVERN

40 Kulturminneprisen til Foreningen Gamle Skudeneshavn

41 Skogfinsk røykstue restaureres på Askosberg

■ TEKNISKE KULTURMINNER

42 Flyhistorien på Kjeller

■ NY BOK

44 Sikkerhetsrådets sal – verdens viktigste rom

■ TALL OG FAKTA

46 Tall og fakta året 2018

ALLE TIDERS · 2018

Alle tiders er Riksantikvarens magasin. Denne utgåva av magasinet er òg ei oppsummering av og ein årsrapport frå året 2018.

Ansvarleg redaktør: Siri Wolland

Redaktør: Turid Årshem

Frilansjournalist: Bjarne Røsjø

Redaksjon: Kaare Stang, Marte Boro, Atle Omland, Mari Mette Eriksen, Jorun Elisabet Aresvik Hals, Leif Anker, Ragnhild Hoel, Sissel Carlstrøm, Karen Thommesen og Gunvor Haustveit
Redaksjonen vart avslutta mandag 26. november.

Takk til: Riksantikvarens fototeam for god hjelp. Takk til dei frå andre institusjonar som har bidrege med faktakunnskap og gode bilete. Takk til Riksantikvarens bibliotekarar og arkivarar. Òg ein stor takk til alle medarbeidarar hjå Riksantikvaren som har bidrege med artiklar og bilete.

Riksantikvaren, Dronningensgt. 13
Postboks 1483 Vika, 0116 Oslo
Tlf: 22 94 04 00, Faks: 22 94 04 04

www.riksantikvaren.no

Tinging av gratis abonnement: postmottak@ra.no

Layout: Melkeveien designkontor

Trykk: Rolf Ottesen AS

ISSN 1891 – 9219 (trykt)

ISSN 1891 – 9413 (online)

Opplag 6500

Last ned Alle tiders frå:

<http://www.riksantikvaren.no/Publikasjoner/>

Følg oss på sosiale media:

Facebook: www.facebook.com/riksantikvaren/

Instagram: [riksantikvaren_offisiell](https://www.instagram.com/riksantikvaren_offisiell)

Twitter: @Riksantikvaren

Alle tiders dag

Rett før *Alle tiders* går i trykken, har jeg akkurat kommet hjem fra et arrangement jeg vil fortelle om.

Midt på dagen, en vanlig hverdag, var Brygga kultursal i Halden stuende full. Temaet var det oppsiktsvekkende skipsfunnet på Gjellestad, for under jorda på en åker langs E6 har arkeologer funnet spor etter det de mener kan være et vikingskip. Det var et inspirerende møte, som illustrerer flere poeng som er viktige for meg som ny riksantikvar.

For det første er det et funn vi ikke har sett siden utgravningen av Osebergskipet, for 114 år siden. Altså rett før Riksantikvaren ble opprettet som institusjon i Norge, med ansvar for å ta vare på nasjonens kulturminner. Som institusjon er Riksantikvaren gammel, og vern av kulturminner er fortsatt vårt oppdrag. Men samfunnet har endret seg, og vår oppgave har endret karakter. Jeg ønsker å utvide kulturminnevernet, og samarbeide både med næringsliv og organisasjoner slik at kulturminnene kan oppleves og brukes av så mange som mulig. Kulturminner er en viktig samfunnsressurs som bør være et premiss i samfunnsplanleggingen. For det andre: Jeg merker meg at grunneier Olav Jellestad har bidratt til at forvaltningen har fått undersøke jordene på eienkomsten. Han skal ha stor ros for sin positive holdning. Dette kjennetegner mange eiere av kulturminner i Norge, som gjør en viktig jobb for å ta vare på våre felles verdier. Vern av kulturminner avhenger av eiere og frivilliges innsats. Vi skal lytte til eierne, og kulturminneforvaltningen skal bidra til å finne kreative måter å bruke historiske steder og bygninger på.

For det tredje: Kulturminner engasjerer, og nå utvider vi laget. Fra 2020 skal fylkeskommunene overta flere av Riksantikvarens oppgaver. Det betyr at vi får sterkere fagmiljøer over hele Norge. I Østfold kunne vi merke at historien og kulturarven skaper stort

Riksantikvar Hanna Geiran. Foto: Siri Wolland, Riksantikvaren

engasjement, og at man ser muligheter heller enn begrensninger. Gjellestadfunnet engasjerte salen i Halden. I 2019 fortsetter kulturminneforvaltningen undersøkelsene, slik at vi kan få enda mer kunnskap før Riksantikvaren bestemmer hva som skal skje videre på Gjellestad. Vi vet ennå ikke hvor mye som er bevart. Ny teknologi gjør det mulig å få kunnskap uten å skade eller fjerne kulturminnene. Der har vi enda en fordel sammenliknet med fortidens kulturminneforvaltere.

Bildene av skipet under bakken har vakt oppsikt verden over. Men rundt om i Norge finnes det andre kulturminner som betyr mye for mange, men som ikke er like kjente. La oss fortelle historiene som skaper begeistring. Kulturminnevern handler om hvem vi var, hvem vi er og hvem vi kan bli.

Hanna Geiran
RIKSANTIKVAR

Klima- og miljøminister Ola Elvestuen i Ny-Ålesund.

Foto: Klima- og miljødepartementet

Røros. Foto: Siri Wolland, Riksantikvaren

Kulturminnevernet på vei mot 2030

Kulturminneåret 2018 brakte med seg en verdensnyhet: Det ble funnet et vikingskip i Østfold. Medier som The Guardian, CNN og National Geographic omtalte det sensasjonelle funnet. Skipet ble funnet takket være avansert georadar. Dagens banebrytende teknologi hjalp oss altså til å finne et skip som representerer sin tids banebrytende teknologi.

AV KLIMA- OG MILJØMINISTER OLA ELVESTUEN

Vikingene seilte med skipene sine både vestover til Amerika og sørover og østover i Europa. Da passer det fint at det første vikingskipfunnet på over 100 år ble gjort i det europeiske kulturarvåret. Vikingskipene er et av Norges aller fremste bidrag til verdens kulturarv, og vi må ta godt vare på dem.

I desember i fjor ble det bestemt at regjeringen skal legge fram en ny stortingsmelding om kulturminner våren 2020. Vi vil da komme med forslag til nye nasjonale mål for kulturminnepolitikken. De nye målene skal i større grad få fram kulturminnenes samfunnsmessige betydning.

Meldingen skal favne hele bredden og ta opp utfordringene fram mot 2030. Sammenhengen mellom natur og kul-

turminner skal belyses. Naturverdier og kulturverdier deler de samme arealene og må forvaltes i sammenheng.

Økt nedbør, større temperatursvingninger og mer ekstremvær truer verneverdige bygninger og andre kulturminner. Hvordan vi skal kunne forvalte kulturarven vår i et framtidig, endret klima, blir et viktig tema i meldingen.

Ifølge Sintef stod byggsektoren i 2015 for 40 prosent av energibruken og klimagassutslippene i verden. Gjenbruk av eksisterende og historisk bebyggelse er et viktig bidrag i arbeidet med å redusere energibruken og klimagassutslippene. Godt kulturminnevern er derfor også godt miljøvern.

Selv er jeg opptatt av å se hvordan det kulturhistoriske innholdet i landskapet

har blitt til gjennom folks tilpasning til naturen og deres bruk av den. Landskapet rundt Røros er blitt verdensarv nettopp fordi det er så preget av gruvedriften. I landbruket har vi flere utvalgte kulturlandskap som folk har satt sitt preg på.

Arbeidet med å ta vare på de kulturhistoriske verdiene i byer og tettsteder blir stadig viktigere. I stortingsmeldingen *Bærekraftige byer og sterke distrikt* blir det lagt vekt på at kulturminnene er viktige ressurser i byutviklingen. Riksantikvarens bystrategi fra 2017 gir anbefalinger om hvordan vi kan bevare og videreutvikle de historiske bymiljøene til beste for alle.

Frivillige organisasjoner legger ned en stor innsats i arbeidet med å ta vare på kulturminnene våre, og vi er helt avhengige av dem. Departementet ber om innspill fra alle som jobber med kulturminner, enten daglig eller på fritiden, og fra dem som eier eller besøker kulturminner. For å få til det, vil vi arrangere flere innspillmøter rundt i landet i perioden desember-januar.

Jeg ser fram til at vi sammen kan utmeisle en god kulturminnepolitikk for framtiden.

Kirkene som kulturminner

Alle steder vil ha sitt signalbygg. Men signalbygget finnes allerede, og spiret markerer hvor det er. Spirene finnes over hele landet, og enten kirken ligger ved torget eller fjorden så er denne spesielle bygningen en stedsmarkør som alle har et forhold til, enten de er troende eller ei.

AV HANNA GEIRAN, RIKSANTIKVAR

Kirkebyggene bærer lokalsamfunnets identitet. Det var ofte et felles prosjekt å reise kirken i bygda. Kirkene er en viktig del av Norges arkitekturhistorie, og rommer felles kulturskatter og rike håndverkstradisjoner. For eksempel vet vi at det er mye middelalderkunst i norske kirker. Både i kirkene som ble bygget før 1537, men også de lutherske kirkene har helt spesielle kunstgjenstander vi ikke finner maken til andre steder.

Kulturminneforvaltningen og kirkene = sant

Riksantikvaren har lang tradisjon for å forvalte kirkene, og å være rådgiver i

spørsmål som angår kirkebyggene. Kirker fra middelalderen har vern gjennom kulturminneloven, og Riksantikvaren har vært rådgiver for biskopen for kirkene som er bygget etter 1650. Fra år 2000 til nå har kirkeforvaltningen vært et samspill mellom biskop, fellestråd og Riksantikvaren. Vi finner alltid gode løsninger, for vi som forvalter kirkene har en felles interesse av at kirkene kan brukes, samtidig som de store kulturhistoriske og arkitektoniske verdiene skal tas vare på for fremtiden.

Kirken må få vern gjennom kulturminneloven

Stat og kirke har skilt lag, og i 2019 utgår kirkeloven og erstattes av trossamfunns-

loven. Dette lovforslaget ivaretar ikke kirkebyggene som kulturminner. Riksantikvaren har derfor utarbeidet forslag til nye lovbestemmelser i kulturminneloven for vern av kirkene, og har også foreslått bevaringsprogram for kirkebygg.

Kirken er langt mer enn sted for gudstjenester. De er våre fremste kulturminner både lokalt, regionalt og nasjonalt. Kulturdepartementet skal nå lage overgangsordninger som skal ivareta kirkenes kulturminneverdier. Vi må få et varig vern av kirkene som kilde til kunnskap, opplevelse og bruk.

Ringsaker kirke. Foto: Dagfinn Rasmussen

Maria i Trondenes kyrkje.
Foto: Birger Lindstad, Riksantikvaren

Madonnaen i Holdhus gamle kyrkje. Foto: Birger Lindstad, Riksantikvaren

Kyrkjekunst frå mellomalderen

Vi kan framleis oppleve madonnafigurar i norske kyrkjer, sjølv om det er lenge sidan Noreg vart eit protestantisk land.

AV TURID ÅRSHEIM, RIKSANTIKVAREN

Mange alterfrontaler, alterskap, madonnafigurar og andre helgenskulpturar frå mellomalderen er bevart i Noreg. Elles i Europa gjekk mykje av kyrkjekunsten tapt under reformasjonen. Kvifor kyrkjekunsten akkurat i Noreg overlevde reformasjonen i 1537, har vi ikkje eit klart svar på. Både økonomi og geografi kan vere noko av forklaringa. Men ein ting er iallfall sikkert, og det er at vi har ein skatt som få andre har maken til.

Holdhusmadonnaen

Holdhus gamle kyrkje i Hordaland er eigd av Fortidsminneforeininga. Her held Holdhus-madonnaen frå 1400-talet til. Denne steinskulpturen av Maria og Je-

susbarnet er laga av kalkholdig sandstein som ikkje finst i Noreg, og kjem truleg frå Tyskland, Frankrike eller Nederland.

Maria i Trondenes kyrkje

I Trondenes kyrkje i Harstad, landets nordlegaste mellomalderkyrkje, er det tre alterskap i koret. Dei er produserte i Lübeck i siste halvdel av 1400-talet og tidleg på 1500-talet. Maria og Jesusbarnet er hovudmotiv.

Hedalsmadonnaen

Hedalen stavkyrkje i Sør-Aurdal i Oppland inneheld kyrkjekunst som høyrer til hovudverka i norsk mellomalderkunst. Madonnaen i stavkyrkja er blant dei finaste og best bevarte helgenfigurane i landet. Kyrkja har òg ein drageportal og eit krusifiks frå mellomalderen, og eit unikt smijernsarbeid på døra i vest.

Konservering

Denne sjeldne kulturarven er det viktig å ta vare på. Riksantikvaren bruker mellom 5 og 6 millionar kroner årleg til kon-

Madonnaen i Hedalen stavkyrkje.
Foto: Riksantikvaren

servering av kyrkjekunst. Nokre utvalde inventarstykke får varsam og omtensksam behandling.

Kjelder:

Riksantikvarens nettsider
Fortidsminneforeiningas nettsider
Kirkesøk.no

Middelalderens kirker

Stavanger domkirke

Norge har 191 kirker fra middelalderen. Her presenterer vi et utvalg flotte middelalderkirker fra ulike deler av landet. De utvalgte kirkene er knyttet til litt ulike fenomener innenfor kirkebygging, dekormaling, trosutøvelse og liturgi, samtidig som de er både spesielle og vakre.

ALLE FOTO: DAGFINN RASMUSSEN

Stavanger domkirke, 1125, Stavanger kommune

Stavanger domkirke er bygd i to faser. Skipet er fra første halvdel av 1100-tallet, og koret, vestpartiet og bispekapellet er oppført på slutten av 1200-tallet – etter at kirken brant i 1272. Kirken er forholdsvis lite endret etter denne ombyggingen. Stavanger domkirke er et enestående eksempel på gotikken i vårt land!

Ringsaker kirke, 1150, Ringsaker kommune

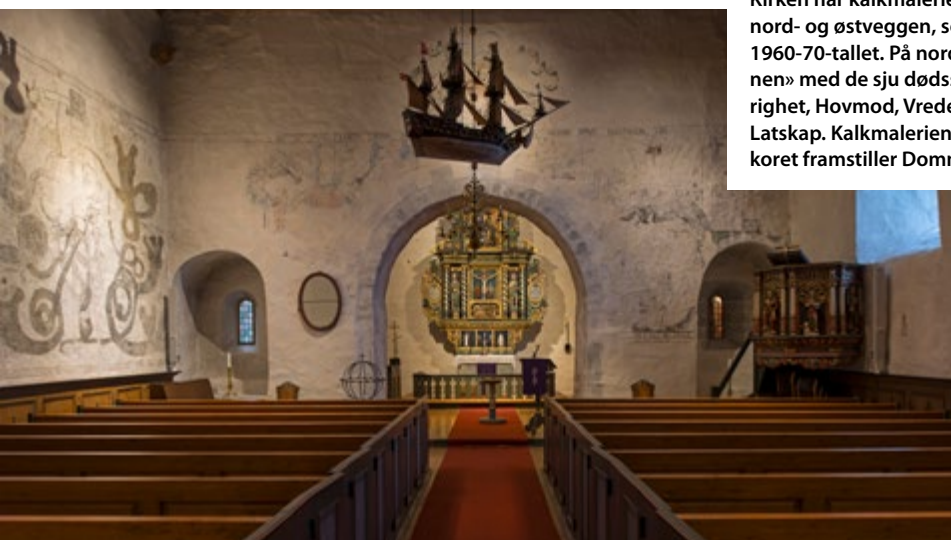
En av de store steinkirkene ved Mjøsa. På alteret står det som kan sies å være Norges flotteste og rikest utsmykkete alterskap. Det er fra 1520-tallet og har en predella (en slags sokkel) med dører og dobbelt-buet midtparti, med figurer og scener i flere nisjer over to etasjer.

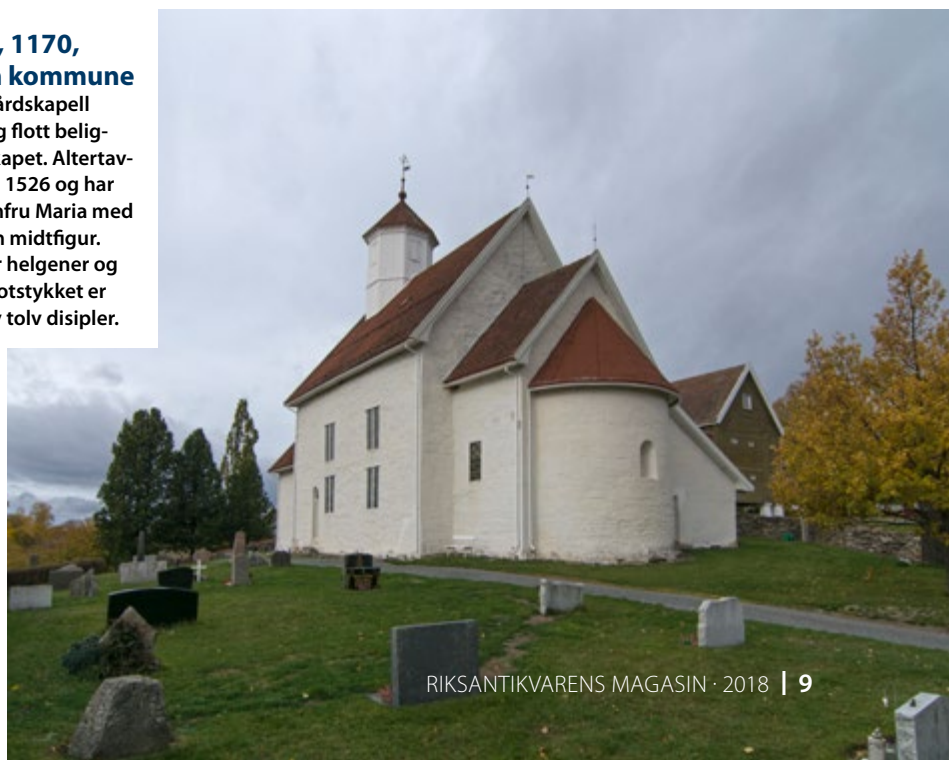
**Byneset kirke, 1160,
Trondheim kommune**

Kirken har kalkmalerier fra 1500-tallet på nord- og østveggen, som ble avdekket på 1960-70-tallet. På nordveggen er «Syndemannen» med de sju dødssynder: Fråtseri, Gjerlighet, Hovmod, Vrede, Utukt, Misunnelse og Latskap. Kalkmaleriene på østveggen mot koret framstiller Dommedagen.

**Balke kirke, 1170,
Østre Toten kommune**

Oppført som gårdskapell med usedvanlig flott beliggenhet i landskapet. Altartavlen ble innviet i 1526 og har en stående Jomfru Maria med Jesubarnet som midtfigur. Rundt henne er helgener og kirkefedre. På fotstykket er Jesus omgitt av tolv disipler.

Ranem kirke, 1150, Overhalla kommune

Ranem kirke, som ligger på en flat elveslette ved Namsen i Namdalen, er en langkirke av stein med smalere og lavere kor, og takrytter over vestre del av mønet. Kirken er bygget i siste halvdel av 1100-tallet, og veggene i korpartiet har flere steinfigurer fra denne tiden.

Enebakk kirke, 1104, Enebakk kommune

Skip og kor ble bygd på 1100-tallet, mens vesttårnet ble bygd til på 1200-tallet. Tårnet var opprinnelig høyere enn nå, men ved en ombygging omkring 1520 ble den øverste delen revet. Kalkmaleriene i kirkerommet ble avdekket på 1960-tallet. De ble opprinnelig malt på slutten av 1500-tallet og dekket da alle veggene, men ble senere overmalt etter reformasjonen. Dekorasjonene er utført i renessansestil. Rundt korbuene har det sannsynligvis vært avbildninger av alle de syv dødssyndene, men bare Gjerrigheten er bevart, samt tekstfeltet under Hovmod.

Kvamsøy kirke, 1300, Balestrand kommune

Kirken var innvendig rikt dekorert med kalkmalerier fra 1600-tallet, men disse ble overmalt i 1870-årene. I senere tid er noen av dekorasjonene hentet fram igjen.

Hvaler kirke, ca. 1000, Hvaler kommune

Vår eldste bevarte kirke med romansk klokke, med runeinnskriften «Sancta Maria eier mig og hennes sønn Kristus og alle Guds helgene og alle hans apostle».

Ruiner fra middelalderen får nytt liv

Tautra klosterruin fra 1207. Foto: Turid Årsheim, Riksantikvaren

Ruiner fra middelalderen står i dag gjerne som lave, grå steinmurer. Men hvordan var de opprinnelig? Med moderne 3D-teknologi kan vi gjenskape et visuelt inntrykk av middelalderens bygninger.

AV HARALD IBENHOLT, RIKSANTIKVAREN

Over hele Europa er middelalderruiner populære reisemål. Alt fra konserter og teateroppsetninger til gudstjenester trekker folk til disse stedene.

Middelalderruiner finnes også i Norge, selv om vi ikke kan måle oss med f.eks. England eller Tyskland. Og siden vi har så få, blir det ekstra viktig å ta vare på de vi har. I Norge har middelalderruiner i liten grad blitt bygget opp slik at de kan brukes som bygninger. De har isteden

fått stå «som funnet», som det heter på fagsjargongen. I dag innebærer dette at vi konserverer ruinen slik den ble gravet fram og satt i stand fra 1800-tallet og fram til i dag.

Riksantikvaren har fram til i dag hatt forvaltningsansvaret for middelalderruinene. Med 'middelalderruiner' mener vi rester etter bygninger som har vært murt i stein eller tegl og kalkmørtel, og som er fra før reformasjonen i 1537. Med smått og

stort er det registrert 122 ruiner i Norge. Et utvalg av disse er satt i stand gjennom Riksantikvarens ruinprosjekt. Størst innsats legges i konservering og skjøtsel, men kunnskapsutvikling og formidling er også viktige oppgaver.

Restaureringen foregår med middelalderens metoder og materialer – stein og kalkmørtel. Men på formidlingssiden har moderne teknologi med oppmålingsmetoder og 3D-modellering gitt oss muligheten til å formidle hvordan det som nå er lave og grå ruiner, en gang kan ha sett ut. Arbeidet er spennende og involverer flere ulike profesjoner. Resultatet – enten i form av en fysisk modell, en illustrasjon eller en digital modellering – viser bygningens omfang, høyde, overflater og bygningsdetaljer slik de kan ha vært.

Domkirkeruinen og Bispeborgen gjenoppstår i 3D

Hamar Domkirkeruin med bispeborgen er et av våre største og mest sentrale ruinanlegg. Nå kan vi presentere en helt ny, digital rekonstruksjon – som viser hvordan det historiske anlegget så ut før det ble en ruin.

AV INGER-MARIE AICHER OLSRUD, RIKSANTIKVAREN

Når vi i dag kommer til Domkirkeodden på Hamar, er det først og fremst søylene og buene under vernebygget vi får øye på. Disse ruinene er faktisk blant de høyeste bevarte ruinene vi har i Norge. Vernebygget i glass gir ruinene en ramme og bidrar til at vi lettere kan se buegangene slik de sto i middelalderkirken.

Men hva med resten av anlegget? Det er kanskje ikke umiddelbart klart for en besøkende at det til anlegget også hørte et større befestet anlegg – en bispeborg. Ruinene etter bispeborgen ligger øst for kirkeruinen og inneholder rester av flere bygninger og beskyttelsesmurer. Det pågår for tiden store restaureringsarbeider på bispeborgen, og etter hvert som arbeidet skrider frem, ser vi konturene av anlegget tydeligere.

Gjenskaper historien

Men hva ser vi? Det som konserveres, er ruinene av ulike bygninger og murverk fra ulike tider. Og vi ser kun de nederste etasjene eller omrisset av murene. Det har lenge vært et ønske om å få formidlet hele anlegget, og med dagens 3D-teknologi har vi muligheten til å gi et bilde av hvordan det kan ha sett ut omkring 1450. I dette arbeidet har Riksantikvaren hatt hjelp av arkeologer, middelalderhistorikere, bygningsarkeologer og spesialister på 3D-modellering.

Bispeborgen med domkirken sett mot vest, slik den så ut omkring 1450. Illustrasjon: Arkikon

På innsiden av Bispeborgen. I bakgrunnen ser vi domkirken. Foran den ser vi vestmuren med portalen, som vi ennå kan se sporene av i murverket. Illustrasjon: Arkikon

Fordelen med en digital rekonstruksjon er, foruten at den gir et forståelig tidsbilde, at den hele tiden er åpen for endringer og utvikling etter hvert som ny kunnskap erverves. Kanskje gjør arkeologene om noen år funn som gjør at vi må endre på et vindu eller en døråpning?

Rekonstruksjonen er utført av Arkikon AS, og Anno Museum Domkirkeodden har vært faglig ansvarlig. Den vil bli lagt ut på riksantikvaren.no.

Bispeborgen og Storhamarlåven i dag. Foto: Hedmarksmuseet

Kirkeruinen Drotten ligger midt imot St. Lars kirkeruin. Sagnet sier at to søstre som ble uvenner, bygget hver sin kirke med en gate i mellom. (Nå heter gaten Søskenegaten). Drotten er et gammelt nordisk ord for «hærskare». Koret var det første som ble bygd i kirken på 1200-tallet, og resten ble bygd i etterkant.

Ruinsafari i Visby

Visby på Gotland i Sverige har hele 13 kirkeruiner innenfor bymuren. Denne lille og søvnige byen våkner til liv om sommeren, når tusenvis av turister kommer på besøk. Byen er vant til å ta imot mange tilreisende.

TEKST OG FOTO: SIRI WOLLAND, RIKSANTIKVAREN

Arkeologiske funn og ruinene på stedet vitner om travle tider og yrende menneskeliv, faktisk gjennom flere tusen år. Visby betyr «offersted». Man tror byen ble anlagt på 900-tallet, men allerede da var det et handelssentrum her. På 1100-tallet var Visby et viktig sete for hanseatene, og handelen økte. I 1361 ble Gotland erobret av den danske kongen Valdemar Atterdag, og bymuren ble på ny forsterket.

Den gotlandske krøniken *Gutasagaen* ble antakelig nedskrevet på 1200-tallet og

starter med den mytiske fortellingen om Tjelvar – den første beboeren på Gotland. Historien følges så helt fram til Olav den hellige, som besøker øya og får status som Gotlands beskytter.

I 1995 ble Visby skrevet inn på UNESCOs verdensarvliste. Ruinene er byens turistattraksjon, og vi tar en ruinsafari. Bli med!

Kilder:

Gotlands museum slottsguiden.info.
Visby kyrkoruinerna och domkyrkan.
<http://www.guteinfo.com/?id=1723>.

← Ruinen i den indre byens nordre del er Visbys største og ble bygget på 1220-tallet for den tyske menigheten. Den ble tatt over av dominikanermunkene i 1228, men ble brent i 1525. Kirken fikk navn etter sjøfarenes skytshelgen, og heter St. Nicolai. Den fungerer nå som konsertlokale og er nylig restaurert. Ruinen har fått nytt gulv, benker og ny scene, og vinduene har fått glass.

↗ St. Olof kirkeruin ligger midt i den botaniske hagen i Visby. Kirken var en av de mest påkostede kirkene og skulle avlaste St. Clemens-kirken. I dag er det bare tårnet som står igjen, med sine klatrende grønne planter.

↑ St. Clemens-kirken ble bygd på 1100-tallet og var en kirke for danske kjøpmenn, tror man. Sagnet sier at det fantes en skatt som skomakerlærlingen Hans Turitz fant etter reformasjonen. På en kro ved Vatikanet overhørte han en samtale mellom to tysktalende munker som beskrev hvor skatten lå. I dag er det et hull i murveggen, som skal være der skatten ble funnet.

← St. Per er sannsynligvis Visbys eldste kirke. Den ble bygget ut sammen med Sankt Hans-kirken for å gi mer plass for besøkende. På 1900-tallet ble det foretatt en arkeologisk utgraving, og man fant over 100 graver. Sagnet forteller om en ung pike som fant en skatt der, og hun fylte kjolen sin med alle de verdifulle tingene hun kunne få med seg. På veien hjem ble hun blind og kunne ikke vise hvor resten av skatten befant seg.

↘ Bildesten (400–600 e.kr.) funnet ved Havor (Hablingbo)

↓ Sta. Gertrud kirkeruin i Visby er restene etter et lite kapell nær St. Nicolai kirkeruin. Kapellet ble bygd på 1400-tallet til minne om en abbedisse fra 600-tallet. Det litt merkelige med dette kapellet er at det ikke er nevnt i kildematerialet fra middelalderen.

Klemenskirken vises fram

Høsten 2016 ble det klart at de arkeologiske funnene i Søndre gate 7-9-11 i Trondheim kunne tolkes som rester etter Klemenskirken, byens eldste kirke og uløselig knyttet til Olav den hellige. I april 2019 vil Klemenskirken bli tilgjengelig for alle i et eget visningsrom i et næringsbygg i det sentrale Trondheim.

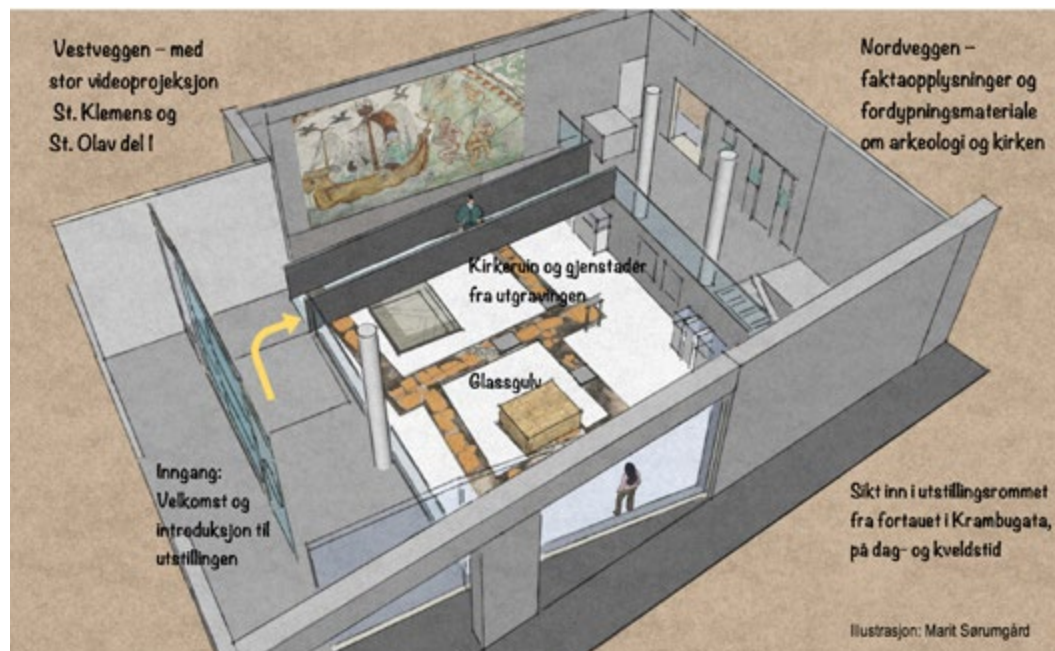
AV ERIK JONDELL, LEDER AV RIKSANTIKVARENS FORMIDLINGSPROSJEKT FOR KLEMENSKIRKEN

Det vakte stor oppsikt da restene av Klemenskirken ble gravd fram. Riksantikvaren besluttet at restene av kirken skulle bevares. For at de også skulle kunne vises fram, ble det planlagt et eget rom hvor kirkens grunnmurer blir remontert der de ble funnet.

Riksantikvaren etablerte i 2017 et eget formidlingsprosjekt som, i nært samarbeid med byggherren og hans arkitekter, er i ferd med å skape et attraktivt utstillingsrom som skal stå ferdig i april 2019. Rommet ligger helt opp mot Krambu-gaten – Trondheims eldste gate, som går tilbake til ca. år 1000. Her vil besøkene kunne oppleve at restene av kirken ligger nedsenket i en egen underetasje, nærmest som et stilisert utgravningsfelt.

Utstillingens to hovedmål

Det er to hovedmål for utstillingen: Den skal på den ene siden vise Olav den helliges første hvilested og Trondheims eldste kirke. Men utstillingen skal også vise framveksten av Kaupangen. Dette siste aspektet viste seg etter hvert å være like interessant og spennende som funnet av kirken. Like under Klemenskirken fant arkeologene rester etter en profan trebebyggelse som kan dateres tilbake til 960-årene. Dette er lenge før 997, som har vært sett på som det tradisjonelle tidspunktet for byens grunnleggelse.

Det planlagte utstillingsrommet sett fra Krambu-gata. I underetasjen kan publikum oppleve selve ruinen. Tegning: Marit Sørungård

Ingen funn taler av seg selv – ikke en gang den imponerende grunnmuren og alteret som ble gravd fram av arkeologer fra Norsk institutt for kulturminneforskning (NIKU). Det skal derfor lages en modell som skal hjelpe publikum til å forstå hvordan kirken kan ha sett ut. Fem andre modeller skal vise hvordan kirken gradvis ble bygget ut i løpet av 350 år.

Olav Haraldssons liv som vikingkonge og hans forvandling til Hellig Olav vil også bli et tema. Dette skal kunne oppleves i to store projeksjoner med videobaserte fortellinger på to vegger i utstillingsrommet.

I regi av Klemenskirke-prosjektet blir det også planlagt stasjoner hvor de mest kunnskapstørste besøkene skal kunne få mer og dynamisk dybdeinformasjon. Den samme informasjonen er tenkt å legges ut på en egen hjemmeside, klemenskirken.no.

Mye ny viten

En terrengmodell som viser hvordan naturen og bebyggelsen på halvøya forandrer seg fra 900-tallets begynnelse fram til i dag blir også en del av utstillingen. I montre vil en rekke gjenstander funnet i utgravningene vises fram.

Fra utgravningen av Klemenskirken. Foto: NIKU

Utstillingen skal by på en attraktiv og fascinerende opplevelse, både for de som bevisst besøker stedet, og de som tilfeldigvis passerer forbi. Det blir store vindusflater mot Krambu-gaten, og Klemenskirken vil dermed være tilgjengelig 24 timer i døgnet.

Materialet fra NIKUs utgravning av Klemenskirken vil garantert bli gjenstand for mye forskning i årene framover. Dette vil sikkert føre til mye ny viten, for eksempel om middelalderens eldste kirkebygninger og hvordan en by som Trondheim har vokst fram.

Skipsgraven ble funnet med georadar på Viksletta, rett ved den monumentale Jellhaugen i Østfold.
Foto: Lars Gustavsen, NIKU

Vikingskipsfunn av stor historisk betydning

På Viksletta i Østfold, rett ved den monumentale Jellhaugen, har arkeologer påvist flere hus og gravminner – noen av dem svært store – ved hjelp av georadar. Det kanskje mest oppsiktsvekkende funnet er sporene etter et skip som en gang har vært lagt i en haug på åkeren.

AV THOMAS WRIGGLESWORTH, NIKU

– Funnet ser utrolig spennende ut! Vi har bare tre velbevarte vikingskipsgravfunn her til lands fra før, så dette funnet vil helt sikkert bli av stor historisk betydning, sier Knut Paasche. Han er avdelingsleder i Norsk institutt for kulturminneforskning (NIKU) og ekspert på skip fra denne perioden. Utgravningene har foregått på oppdrag fra Østfold fylkeskommune.

Funnet ble gjort etter at Halden kommune, i tråd med avtale, meldte fra om en søknad om drenering av jordet på Viksletta. Det har lenge vært kjent at det har vært gravminner på jordet, både gjennom eldre skriftlige og muntlige kilder, innleverte metallsøkerfunn, samt en mindre registrering gjennomført av Østfold fylkeskommune i 2017. Sporene som nå er kommet fram, er likevel oppsiktsvekkende.

Funnet ved hjelp av georadar

Arkeologene har benyttet en motorisert georadar ved Jellhaugen. Teknologien er utviklet av NIKU i samarbeid med flere internasjonale partnere som er organisert i Ludwig Boltzmann Institute for Archaeological Prospection and Virtual Archaeology (LBI ArchPro).

Vikingskipsfunnet ligger i dag rett under matjorden på ca. en halv meters dyp. Det tegner seg i datamaterialet som en stor, klar skipsformet struktur innenfor en større sirkel. Det er sannsynligvis bare sporene etter den sentrale delen av skipet som nå er synlig ved hjelp av georadar, mens for- og akterstevn ser ut til å være borte.

– Vi er sikre på at det er et skip som ligger der. Men hvor mye som er bevart, er vanskelig å si før funnet er undersøkt nærmere, sier fylkeskonservator Morten Hanisch i Østfold.

Avtrykket av skipet på Viksletta er i seg selv hele 20 meter langt. Til sammen-

ligning er Osebergskipet 21 meter langt, Gokstadskipet 23 meter, og Tuneskipet 19 meter langt.

Arkeologene har ennå ingen sikker datering på funnet, men skip som en del av gravfunnene er vanlig i hele yngre jernalder fra ca. 500-1030. Alle de andre større skipsfunnene fra Oslofjordområdet er datert til vikingtid (800-1030).

Minst ti gravhauger og fem langhus

I tillegg til det spektakulære vikingskipsfunnet har georadaren så langt lokalisert minst ti ukjente gravhauger som varierer i størrelse, utforming og innhold. Det er blant annet funnet en omtrent 35 meter lang langhaug, samt restene etter to andre monumentale gravhauger som også har målt nærmere 30 m i diameter.

Gravhaugene er i dag fjernet fra overflaten, men ved hjelp av georadar kan levningene etter disse en gang så markante anleggene kartlegges. I tillegg har georadaren avdekket fem hus på området.

NIKU og Østfold fylkeskommune anbefaler å benytte flere geofysiske metoder som kan gi mer kunnskap om skipet uten at det er nødvendig å grave det opp.

Hilmar Nøis' fangsthytte ved Tempelfjorden på Svalbard er i ferd med å bli tatt av havet. Hytta er flyttet lenger inn på land.
Foto: Siri Wolland, Riksantikvaren

Polare kulturminner gjør varig inntrykk

På Svalbard og Jan Mayen finner vi sporene etter fangst, gruvedrift og forskningsvirksomhet. Å se natur og spor etter menneskelig aktivitet i det ekstreme polare miljøet, er en mektig opplevelse.

AV HANNA GEIRAN, RIKSANTIKVAR

Turismen i polare strøk øker kraftig, og bærekraftig turisme skal overta for gruvevirksomheten på Svalbard. Turistene kan blant annet finne spor etter hvalfangsten

som bidro til økonomisk vekst i Norge fra starten på begynnelsen på 1900-tallet og fram til 1960-tallet. Kanskje reiser turistene for å oppleve polare strøk før det er for sent. For ingen steder endrer klimaet seg så raskt som i Arktis.

Sterkt vern – stor jobb

På Svalbard er alle spor etter menneskelig virksomhet eldre enn 1946 fredet etter svalbardmiljøloven. I de siste årene har Sysselmannen jobbet med å redde hvalfangergraver fra 16- og 1700-tallet. Resultatet av tidligere utgravninger kan sees på Svalbard museum, men nå tyder mye på at gravene er ødelagt av et varmere

klima. Kanskje er disse kulturminnene snart borte for alltid.

Riksantikvaren mener at de gamle kulturminnene i Longyearbyen har et stort potensial som kan utnyttes bedre når byen skal bli en tydeligere turistdestinasjon. Turister ønsker unike historier, og hvor ellers finner man så spesielle kulturminner som på Svalbard?

Riksantikvaren har blant annet tatt initiativ til at de gamle bygningene i Longyearbyen tas i bruk, og har bidratt til et skiltprogram. Vi ser fram til at dette etableres i 2019, slik at turistene får god informasjon om den spennende historien i Longyearbyen.

Turister besøker Sysselmannens tjenestehytte på Ny-London (Camp Mansfield), som er et automatisk fredet kulturminne. I området finnes en mengde spor etter et marmorbrudd fra begynnelsen av 1900-tallet, som er ansett som et viktig kulturmiljø på Svalbard. Foto: Sysselmannen på Svalbard

Svalbard-turismen vokser

De siste årene har antall besøkende til vakre og eksotiske Svalbard økt betydelig som en følge av overordnede politiske mål. Samtidig har Sysselmannen på Svalbard ansvar for en streng miljøforvaltning som også omfatter vern av kulturminner. Hvordan balanserer vi økt ferdsel når det fører til press på sårbare natur- og kulturmiljøer?

AV LISE LOKTU OG AUD ANDERSEN, SYSSELMANNEN PÅ SVALBARD

De siste fem årene har reiselivet økt betydelig på Svalbard, som en følge av målene i stortingsmelding nr. 32 (2015-2016). Gruvedriften har de siste årene fått mindre betydning i Svalbard-samfunnet.

Stortingsmeldingen har klare mål om at reiselivsnæringen skal utvikles på Svalbard, og den setter rammene for Sysselmannens forvaltningsarbeid. Noen av de viktigste målene er å tilrettelegge for

reiselivsaktivitet og utvikling innenfor de sentrale områdene på Spitsbergen, samt å arbeide for at næringen skal kunne skape norske, lokale arbeidsplasser og selskaper gjennom forutsigbare rammebetingelser.

I 2017 var det ca. 128 000 besøkende på Svalbard, fordelt på kommersielle virksomheter knyttet til reiselivet, reisende som opplever Svalbard på egen hånd, samt forskere på feltarbeid. I 2018 var det 130

selskaper som meldte inn sin kommersielle turvirksomhet til Sysselmannen, noe som er lovpålagt gjennom Forskrift om turisme, feltopplegg og annen reisevirksomhet på Svalbard. Forskriftens primære formål er å ivareta turistene og andre reisendes sikkerhet, og sikre at turopplegget ikke forringer Svalbards tilnærmet uberørte miljø når det blant annet kommer til kulturminner.

Det mest besøkte geografiske området utenfor Isfjorden i 2016 og 2017 var Nordvesthjørnet av Spitsbergen. Her er det flere sårbare kulturmiljøer som totalt hadde flere rapporterte ilandstigninger enn andre steder på Svalbard.

Miljøforvaltning på Svalbard

På Svalbard har vi en streng og restriktiv miljøforvaltning regulert i svalbardmiljøloven. Formålet med loven er å opp-

De fleste ilandstigninger på Svalbard berører nettopp noen av de sårbare natur- og kulturmiljøene våre, ettersom det er disse opplevelsene turistene ønsker. Foto: Lise Loktu / Sysselmannen på Svalbard

rettholde et tilnærmet uberørt miljø på Svalbard når det gjelder sammenhengende villmark, landskap, flora, fauna og kulturminner. Myndigheten har gitt klare signaler om at økt ferdsel ikke skal gå på bekostning av miljømålene på Svalbard.

Svalbardnaturen er likevel i en sårbar situasjon på grunn av klimaendringer. De siste 30 årene har temperaturen på Svalbard blitt merkbart høyere, og det måles betydelige endringer både i luften og i permafrosten. Dette har store konsekvenser for sårbare naturmiljøer. Særlig arter som er avhengige av is på fjordene, som ringsel og isbjørn, får stadig færre plasser å boltre seg på. Når isbjørnen ikke kan jakte sel på is om våren, går det desto hardere ut over

eggene i fuglekoloniene på sommeren.

Klimaendringene har også store konsekvenser for kulturminner. Økende temperaturer og økt nedbør fører til hurtigere nedbrytning av stående bygg og anlegg. Vi ser også at økende temperaturer i permafrosten fører til dårlige bevaringsforhold for arkeologiske kulturminner som tidligere var i svært god stand. I tillegg fører endringer i permafrosten til økt

stranderosjon, noe som truer en mengde kulturminner langs kysten på Svalbard.

En av Sysselmannens viktigste oppgaver er å følge opp miljøregelverket, blant annet ved å overvåke ferdsel på sårbare natur- og kulturmiljøer. Det rapporteres om at ferdselen i større grad kommer i konflikt med miljøregelverket, blant annet unødig forstyrrelse av dyrelivet i sårbare naturområdet, samt stidannelse og ferdselsslitasje på sårbare natur- og kulturmiljøer. Sysselmannen har tatt i bruk droneteknologi for mer effektiv overvåking av sårbare natur- og kulturmiljøer i et veiløst samfunn.

Økt ferdsel og miljøforvaltning

Sysselmannen tror ikke at økningen i antall besøkende vil avta de neste årene, og en viktig oppgave vil være å påse at veksten er i tråd med de føringer som er gitt av norske myndigheter. Økt ferdsel fører til økt press på Svalbards natur og kulturminner, men det er også i reiselivsnæringens egen interesse at miljømålene etterleveres. De fleste ilandstigninger berører noen av de sårbare natur- og kulturmiljøene våre, ettersom det er disse opplevelsene turistene ønsker.

Dialogmøter mellom reiselivsnæringen, lokale myndigheter og Sysselmannen er et viktig virkemiddel når det gjelder utfordringer knyttet til økt ferdsel og besøkende. Formidling om Svalbardnaturen og regelverket er også viktig, og sertifisering av guider kan være et godt virkemiddel for reiselivsnæringen for å heve kvaliteten på opplevelsproduktet generelt. En annen løsning kan ligge i strengere ferdselsreguleringer i spesielt sårbare natur- og kulturmiljøer. I tillegg er det avgjørende at Sysselmannen er til stede i form av formidling, tilsyn, og overvåkning av sårbare natur- og kulturmiljøer.

Lise Loktu er seniorrådgiver innen arkeologi / kulturminneforvaltning hos Sysselmannen på Svalbard.

Aud Andersen er seniorrådgiver innen reiseliv hos Sysselmannen på Svalbard.

Lokalitet	Antall besøkende/ ilandstigninger 2016	Antall besøkende/ ilandstigninger 2017
Gravneset , Magdalenefjorden	3400	4309
Smeerenburg	3393	3444
Ny London, Camp Mansfield	3172	3707
Virgohamna	2037	Ikke oppdaterte tall

Kilde: Sysselmannen på Svalbard og Association of Expedition Cruise Operators (AECO) (2016/2017)

Utvalgte kulturminner i Longyearbyen

Taubanesentralen som står i dag ble tatt i bruk i 1957 og ble bygd over den gamle taubanesentralen som sto på samme sted. De siste taubanene gikk ut av bruk i 1987. Foto: Line Bårdseng, Riksantikvaren

Longyearbyen på Svalbard har en spennende og variert historie. Her er noen utvalgte kulturminner man kan bli kjent med, dersom man har noen timer til rådighet i byen.

AV SIRI WOLLAND, RIKSANTIKVAREN

Longyearbyen ble grunnlagt i 1906 av amerikanske John Longyear, som ville utvikle gruvedrift. Det måtte være kort avstand mellom kai og gruve, og byen ble anlagt i en rett linje fra gammelkaia og sjøområdet med lager og kraftstasjon, via trallebanen så over Skjæringa til brakkene som lå rett nedenfor gruveinnslaget oppe i fjellsiden. Taubanen gikk i rett linje ned til kulletts lagerplass. I 1916 kjøpte Store

Norske Spitsbergen Kullkompani AS gruve og overtok en hel gruveby med en god gruve som ga 20.000 tonn kull det året. Flere gruver ble etter hvert utviklet og mange mennesker fikk jobb her, og byen ble en «company town». Det betyr at gruveselskapet sørget for alt man trengte bortsett fra egne klær, madrass og sengetøy. Kirkegården ble anlagt i 1917, mens kirka sto ferdig i 1958.

Longyearbyen har gjennom årene vært et sted for fangstliv og gruvedrift, og den

ble en del av kongeriket Norge i 1925. Byen ble angrepet under 2. verdenskrig. Mange ekspedisjoner og oppdagelsesferder i nord har startet her. I dag er Norges nordligste by et attraktivt sted for forskning og studier, i tillegg til økende turisme.

Alle faste og løse kulturminner fra før 1946 er automatisk fredet på Svalbard. Kulturminner med opprinnelse etter 1945 kan fredes av Riksantikvaren.

Kilder:

Longyearbyen – fra company town til moderne by (Per Kyrre Reymert), Temahefte fra Sysselmannen

Riksantikvarens nettsider

↑ Det gamle bakeriet. Deler av bygningen er sannsynligvis fra før krigen. Foto: Siri Wolland, Riksantikvaren

↑ Transporten. Transportkontoret ble trolig oppført 1920 av Store Norske. Bygningen har i dag samme hovedform og karakter som på bilder fra 1920-årene, men kun vestfasaden er bevart med opprinnelig fasadeutforming. Foto: Siri Hagen, Riksantikvaren

↑ Gruve 3 i Longyearbyen. Foto: Siri Hagen, Riksantikvaren

↑ Det gamle hovedlageret. Det gamle hovedlageret er den eldste stående bygningen i Longyearbyen, og den eneste bygningen fra Arctic Coal Companys tid (1905-1916) som fortsatt står. Det er fremdeles spor av kulehull i veggen fra andre verdenskrig. Foto: Siri Hagen, Riksantikvaren

Kraftstasjonen. Den gamle kraftstasjonen ble bygd i 1920. Deler av stasjonen ble skadet under angrepene i 1943. Den slitte bygningen volder kulturminneforvaltningen en del hodebry. Hva skal den brukes til i framtida? Foto: Siri Wolland, Riksantikvaren

Taubanebukker kan ses mange steder i Longyearbyen. Taubanene ble brukt til å transportere kull fra gruvene og ned til utskipningshavna. Foto: Siri Wolland, Riksantikvaren

Huset. Huset ble bygd som forsamlingslokale for gruvarbeiderne, og er tegnet av arkitekt Jacob Hanssen. Det drives som restaurant i dag. Husets eksteriør er vernet i arealplan for Longyearbyen. Foto: Siri Wolland, Riksantikvaren

↑ **Svalbard kirke.** Svalbard kirke er verdens nordligste kirke. Den gamle kirken ble brent av tyske soldater under krigen. Den nye kirken ble innviet og vigslet i 1958. Kirken er ikke fredet. Foto: Siri Wolland, Riksantikvaren

← **Posthuset.** Det gamle posthuset, fra før 1945. Posthuset ble ikke bombet under krigen, fordi tyskerne trodde at det var en utedo. Foto: Siri Wolland, Riksantikvaren

Gamle Longyearbyen, hustufter. Rester fra den første bebyggelsen, bøyd av kraftig vind. Foto: Siri Wolland, Riksantikvaren

↑ **Bergmesterboligen.** Den gamle bergmesterboligen ble bygget i 1931. Foto: Siri Wolland, Riksantikvaren

↑ **Vinkelstasjonen til taubanebukkene.** Foto: Siri Wolland, Riksantikvaren

↑ **Kirkegården.** Store Norske Spitsbergen Kullkompani anla kirkegården i 1917. Taubanebukker i bakgrunnen. Foto: Siri Wolland, Riksantikvaren

Det norske klimaregnskapet råtner med kulturarven

Hvor store klimagassutslipp skapes av at 100 000 gamle hus i Norge rives og erstattes av nye?

AV DANIEL JOHANSEN

I 1995 ble det publisert en oversikt over bebyggelse i Norge som var reist før år 1900, det såkalte SEFRAK-registret. Da var det omlag 500 000 hus på listen. Siden det har 100 000 av disse forsvunnet. Fortidsminneforeningen lanserte 19. september 2018 tall som kan tyde på at denne prosessen akselerer. Dersom vi ikke klarer å snu forfallet i vår tid, vil antallet bevaringsverdige bygninger i landet være halvert om 35 år.

Vi må redusere våre klimagassutslipp enormt de neste 20 år, dersom vi skal unngå økologisk katastrofe. I en tid da 40 prosent av verdens energiforbruk går til produksjon av byggematerialer og nybygging, er det åpenbart at kulturminnevernet må spille en nøkkelrolle i kampen mot global oppvarming. Både NIKU og SINTEF har slått fast at det er betydelige klimagevinster å hente i å gjenbruke eksisterende bebyggelse, som et alternativ til å bygge nytt. Men dette har vi ikke klart å selge inn som en drivende faktor i miljøpolitikken.

Dersom det hadde vært slik at kulturminnevernet kjempet for å bevare verdier som vil forsinke kampen mot klimagassutslipp, ville vi hatt mindre grunn til å være selvbebreidende. Men sånn forholder det seg altså ikke. Det er en mer eller mindre total sammenheng mellom våre ambisjoner og dagens miljøbehov. Vårt arbeid er en nøkkel for å nå FN's bærekraftsmål, men mer effektive lobbyister har albuert seg inn og skubbet oss bort fra leirbålet. Det kan vi ikke lenger finne oss i!

Byggebransjen har i denne sammenhengen vært de dyktigste. Til tross for de nevnte forskningsresultatene, har de lyktes med å få støtte fra noen av landets største miljøstiftelser i at rivning av eksisterende bebyggelse og nybygging er det beste tiltaket vi kan iverksette for klimaet. Miljøargumenter brukes også konsekvent som brekkstang av byggebransjen, for å bryte vedtatte byggehøyder i våre historiske bykjerner. Dette gir selskapene milliardinntekter, forringer mange av våre by- og bygdemiljøer, og skaper en svært tvilsom klimaeffekt.

Dersom vi kan skåne miljøet for 100 000 nybygde våningshus, boliger og hytter de neste 35 år, ved at historiske bygg som står tomme heller blir istandsatt, vil vi kunne gi et enormt bidrag til Norges reduksjon i klimagassutslipp. Og vi vil samtidig klare å bevare landets synlige egenart. Det er på bygdene forfallet er størst, og klimagevinstene er like store dersom man gjenbraker boliger heller enn å bygge nytt i Slidre, i Vefsn og i Snåsa – som i Oslo, Bergen eller Trondheim.

Daniel Johansen har doktorgrad i kunsthistorie fra NTNU og er leder av historisk avdeling ved Ørland kultursenter. Johansen er en aktiv samfunnsdebattant og historieformidler.

Det norske kulturminnevernets hovedproblem er at vårt arbeid ikke allment oppfattes som noe som gir tilleggs effekter. Satser man på kulturminnevern får man kulturminnevern, men ikke f.eks. et bedre klimaregnskap eller et bedre grunnlag for økonomisk verdiskaping. Dette til tross for at de fleste andre europeiske land og EU-systemet investerer milliarder av euro hvert år i bevaring som et strategisk redskap for reduksjon i klimagassutslipp og økt verdiskaping gjennom reiseliv. Kulturarv er en av motorene i den europeiske økonomien.

Dette er vår selvødeleggende spiral. Når kulturminnevernet verken har klart å selge inn sin sak som et godt klimatiltak, noe det er, og heller ikke har klart å skape en norsk restaureringsbølge som grunnlag for lokalt reiseliv, har vi en vanskelig jobb å gjøre. Forfallet i det som skal være vårt bidrag for å berge miljøet og skape verdier i norske bygder har snart gått for langt. Klarer vi ikke å snu denne trenden, vil både klimaregnskapene knyttet til restaurering gå i vår disfavør, og mulighetene for lokal verdiskaping gjennom restaurering ødelegges grunnet kostnadene. Bærekraften i våre argumenter svekkes parallelt med at tømmeret i det norske kulturlandskapet råtner.

Det er lett å drukne i dystopier i vår tid. Kulturminnevernere har på det jevne også et bankende hjerte for miljøvern, og står i Norge som tilskuere til et sammenbrudd på begge plan. Globalt på den ene siden, og nasjonalt på den andre. Om 35 år går mange av de yngste i dagens kulturminnevern over i pensjonistenes rekke. Da vet vi om vi har klart å berge verdens klima fra totalhavari, eller om våre barns eksistensgrunnlag og det meste av vårt lands synlige tidsdybde forsvant på vår vakt.

Toget er ikke bare i ferd med å forlate perrongen. Det har kjørt – og vi må legge oss i kraftig løpetrening om vi skal klare å ta det igjen. Men vårt bidrag til vår tids største globale utfordring er faktisk så viktig at det er verd å løpe for livet!

Historiske bymiljøer

I 2018 fikk Kristiansand kommune prisen for Attraktive byer, som deles ut av Kommunal- og moderniseringsdepartementet, for arbeidet som er gjort på torget i byen. Nylig gikk kommunens egen byggepris til Christiansholm Eiendom, for arbeidet med Torvkvartalet. Sistnevnte prosjekt er brukt som eksempel i bystrategien. Det som kjennetegner disse prosjektene er at de både ivaretar byens historiske egenart og den bevaringsverdige bebyggelsen. Juryen til Attraktive Byer 2018 uttalte bl.a. at «Utbyggingen av Rådhuset og torget er forbilledlig byplanarbeid. Her er ny arkitektur av høy kvalitet sømløst koplet på den eksisterende arkitekturarven».

Bildet til venstre: Kvartal 32 i Kristiansand. Foto: Leidulf Mydland, Riksantikvaren. Bildet til høyre: Torvet i Kristiansand. Foto: Tor Erik Schröder

Over store deler av Europa ser vi at utbyggingspresset i byene øker og at historiske bymiljøer er truet. Samtidig ser vi en økende oppmerksomhet om de historiske bymiljøene og de mange kvalitetene som finnes her. Kulturarven ses ikke bare på som et problem, men er i stigende grad en ressurs i byutviklingen.

AV LEIDULF MYDLAND, RIKSANTIKVAREN

I 2017 ble Riksantikvarens bystrategi vedtatt. Den nye strategien bebudet endringer i hvordan Riksantikvaren ville forholde seg til byutvikling og hvordan man skulle ivareta kulturminneinteressene i byene. Sentrale punkter i strategien er vektlegging av bærekraftsprinsippet, kulturarvens samfunnsnytte, og at kulturarven skal forvaltes i et langsiktig perspektiv. Videre signaliseres det at historiske bymiljøer er en helhet og ikke en

samling enkeltbygg, og at tiltak innenfor disse bygningsmiljøene ikke må svekke bygningsmiljøets integritet og opplevelsesverdien av dette.

Strategien vektlegger derfor et strengere vern i de viktigste historiske bymiljøene. Utvikling og endring i disse områdene skal i større grad skje under hensyntagen til det historiske bymiljøet. Nye tiltak skal videreføre de stedegne historiske kvalitetene, og kontrasterende bebyggelse frarådes.

I mange år var kulturminneforvaltning

gen, byplanleggere og arkitekter relativt dogmatiske hva gjaldt hvilke arkitektoniske og byplanmessige grep som var riktige. Modernismens brudd med tidligere tiders estetiske standarder, og ønske om å skape noe radikalt nytt og unikt, stod sterkt.

I de senere år ser vi at det i stigende grad settes spørsmålstejn ved både manglende tilpasning, den senmoderne arkitekturen og rådende byplanidealer. I Riksantikvarens bystrategi signaliseres det derfor at et bredt spekter av virkemidler, ulike bevaringsstrategier og ulike arkitektoniske løsninger kan være riktige. Også tradisjonsbasert arkitektur, byreparasjon, rekonstruksjon og gjenoppbygging kan være farbare veier. Kulturminneforvaltningen må også være fleksibel og kreativ for å finne løsninger som sikrer fremtidig bruk av kulturminnene, samtidig med at de viktigste kulturminneverdier ivaretas.

Stor entusiasme for byreparasjon i Molde

Med midler fra blant annet Riksantikvaren har Molde kommune startet et treårig byreparasjonsprosjekt som skal finne fram til Storgatas originale fargeprakt fra gjenreisningen etter krigen. Interessen for prosjektet er stor, og gårdeierne strømmer til for å være med.

AV EILEEN JAHREN ERIKSEN, RIKSANTIKVAREN

Tar du turen gjennom hovedgatene og sentrum i Molde, vil du fort oppdage en arkitektur med en helt spesiell plass i Norgehistorien. Bakgrunnen er at bykjernen ble totalbombet av tyskerne under annen verdenskrig, og kun en håndfull bygninger ble stående igjen. Etter krigen ble byen gjenoppbygd etter planer utformet av arkitekten og byplanleggeren Sverre Pedersen, med støtte fra det statlige kontoret Brente Steders Regulering (BSR).

Reguleringen kom til å omfatte rundt 50 bygninger. Gjenreisingsarkitekturen skiller seg ut fra arkitekturidealene som var gjeldende før krigen. Den enkle murarkitekturen ble uttrykt med farger, blant annet ble det brukt mineralittpuss som er veldig annerledes fra dagens flate plastmalinger.

Tilbake til originalfargene

I dag er mye av den opprinnelige fargesettingen blitt borte.

Gjennom prosjektet «Storgatas ansikter» skal Molde kommune finne tilbake til og realisere Storgatas originale fargeprakt. Prosjektet er nå igangsatt med blant annet midler fra Riksantikvaren og er kommet langt på vei.

– Molde ble gjenoppbygd gjennom en periode på 17 år etter krigen. Dette fører til at fasadene må behandles individuelt og spesifikt, påpeker Lone Kjersheim. Hun er arkitekt og prosjektleder i Molde kommune.

Storgata i Molde, postkort fra 1960. Postkort utlånt fra Konrad Moe.

– Alle bygårdene har helt ulike forutsetninger for hvordan en bør tilbakeføre eller oppgradere. Dette vil ta tid, og kanskje tar det så mye som ti år før har vi fått et bilde av den nye fargesettingen. Enn så lenge må nye og gamle farger leve sammen. Dette er et stort byreparasjonsprosjekt i så måte, forteller hun entusiastisk.

Tidstypisk fargeplan

I regi av Storgata-prosjektet er det blant annet tatt boreprøver av fasadene for å finne tilbake til de fargene som opprinnelig ble brukt under gjenreisningen. Molde kommune lanserte planen for Storgata, i forbindelse med 275 års-jubileet for byen i 2017.

Fargeplanen bygger på de tidstypiske fargene som ble brukt under gjenreisningen og resultatene fra boreprøvene. Kommunen ønsker at fargene skal tilbakeføres der det er hensiktsmessig, og arbeider i tillegg med å gi ut en formveileder.

Gårdeiere strømmer til

Eierne av bygårder kan søke om midler til å gjennomføre en rehabilitering av hver enkelt bygård, og takket være den historiske fargepaletten kan Molde kommune veilede rehabiliteringen. Dette vil skape forutsigbarhet for gårdeiere, formgivere

Pussfargeprøver. Foto: Bent Erik Myrvoll

og byutviklere og fremheve gjenreisingsbyen som kvalitet ved Molde by. I tillegg skal Storgata og sentrum i fremtiden bli mer attraktivt for besøkende.

For prosjektleder Lone Kjersheim i Molde kommune er arbeidet en glede.

– Det virker som om det er vilje til å satse i Molde sentrum nå. Vi opplever en strøm av gårdeiere som er i gang med oppgraderinger, eller som skal sette i gang oppgraderinger. Interessen for fargepaletten er stor! Dette prosjektet setter bokstavelig talt farge på byen, og det vil spille en viktig rolle i byutviklingen, sier Kjersheim.

Riksantikvaren freder bygården Tors gate 1, som er karakteristisk for Frogner-jugendstilen i Oslo. Foto: Anne-Sofie Ofrim

Bygård i Frogner-jugend

«Frogner-jugend» er et eget begrep i Oslo. Fasaden på den særpregete hjørnegården i Tors gate 1 på Frogner har en karakteristisk og spennende blanding av jugend og dragestil, og nå sikres bygården varig vern gjennom fredning.

AV OLAF STEEN OG KAARE STANG, RIKSANTIKVAREN

På hjørnet av Tors gate og Odins gate på Frogner i Oslo ligger en bygård med trefende norrøne motiver i ornamentikken. Tors gate 1 blir nå fredet av Riksantikvaren, fordi bygningen er karakteristisk og stiltypisk for den spesielle stilen som ofte kalles «Frogner-jugend».

Den internasjonale art nouveau-stilen, som også ble kalt jugendstil, oppsto rundt 1890. I Norge fikk stilen sitt gjennom-

brudd omkring Verdensutstillingen i Paris i 1900, og den varte til utbruddet av første verdenskrig i 1914. Stilen er dekorativ og bruker ofte naturens former (planter og dyr) enten direkte eller i en stilisert form. Stilens viktigste uttrykksform var de slyngende former og linjer.

Jugendstil i hovedstaden

Jugendstilen satte ikke vesentlig preg på hovedstaden. Ved eiendomskrakket i 1898-99 fikk byen store økonomiske

tilbakeslag. Det førte til at byggevirkosomheten avtok dramatisk, og inntil 1905 ble det bygget langt færre boliger. Dessuten forlot mange arkitekter hovedstaden for å delta i gjenoppbyggingen av Ålesund, som brant i 1904.

Mange av arkitektene vendte senere tilbake til Kristiania og utformet bygninger i jugendstil, mens andre hadde utviklet et formspråk i jugend lenge før avreisen. Arkitekter som Kristen Rivertz, Heinrich Jürgensen, Hagbarth Schytte-Berg, Alfred Christian Dahl og Carl Michalsen utførte jugendbygninger i hovedstaden før de etablerte seg i Ålesund. I tillegg ble det utført flere monumentalbygg i Kristiania omkring år 1900, med Henrik Bull som ledende arkitekt. Til tross for at hovedstaden

Detalj av en fabelfigur under en balkong på Tors gate 1. Foto: Stig Rune Pedersen

aldri fikk noe påfallende jugendpreg, finnes det en god del slike bygninger i byen.

Frogner-jugend

Bygården Tors gate 1 ble tegnet av byggmester og arkitekt Syver Nielsen (1878-1927). Bygningen ble oppført for malermester Carl Waagaard i 1913. Syver Nielsen etablerte sin arkitektpraksis i Kristiania rundt 1900. Han er kjent for sine bygninger i enkel jugendstil, særlig i hus fra rundt 1910 og senere, som går inn under betegnelsen «Frogner-jugend». Eksempler på dette finner vi i Bygdøy allé, Odins gate, Tors gate, Frederik Stangs gate og Thomas Heftyes gate.

Utformingen av bygningen i Tors gate 1 er et karakteristisk eksempel, som viser hvordan Syver Nielsen hentet impulser fra både jugend og dragestil. Bygningen har en frodig og figurativ dekor i fasadene, særlig i tilknytning til balkongene og egne dekorative veggfelt, samt i de typiske jugend-utformede vinduene, og i relieffer ved inngangsdørene.

Jugend og dragestil

I Norge fikk vi altså en særpreget avart av jugendstilen, hvor stilen tok opp i seg elementer fra dragestilen. Om dette skriver kunsthistoriker Jan-Lauritz Opstad følgende i boken *Norsk Art Nouveau*:

«Den kommer særlig til syne i den 'schwung' og mykt bølgende karakter drageslyngningen fikk, og i dragemotivene som ble stilisert i så sterk grad at de ikke lengre kunne gjenkjennes.»

Den fremste eksponenten for denne raffinerte dragestilen var arkitekt Henrik Bull (1864- 1953) som er arkitekten bak blant annet Historisk museum, men vi gjenkjenner noe av dette raffinerte stiluttrykket også i fasaderelieffene i Tors gate 1. Jugendstilens sammenblanding med dragestil og andre elementer hentet fra vår norrøne fortid og saga, var viktige for utformingen av vår nasjonale identitet.

I fasadedekoren i Tors gate 1 finner vi blant annet motivinnslag med harpespillende havfruer. Dette er et motiv som også Gerhard Munthe benyttet i sine romdekorasjoner, blant annet i Håkonshallen.

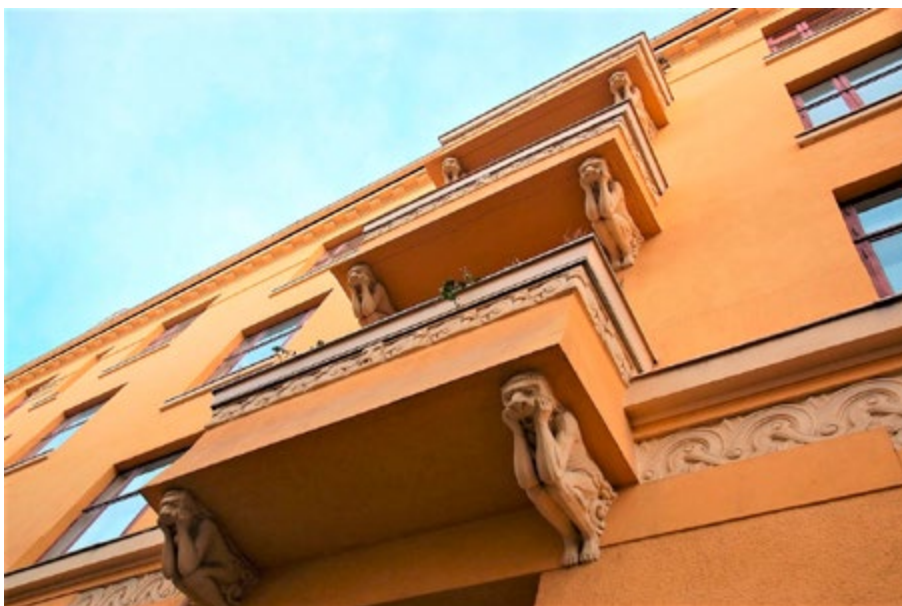
Fasaderelieffene og andre dekorasjoner i Tors gate er typiske for tiden og minner mye om Munthes dekorasjoner, selv om de nok ikke er utformet av Munthe selv eller er direkte kopier av annen kjent romdekor. Under bygårdens balkonger er konsollene utformet som fantasifulle fabelfigurer, menneskelignende skikkelser med dyreansikt som holder hendene til hodet.

Tor og Odin

Hjørnegården i Tors gate 1 regnes som Syver Nielsens mest interessante arbeid, og utgjør en av Oslos mest karakteristiske gårder i jugendstil. Bygningen er oppført i pusset mur i fire etasjer, med høytliggende kjeller. Hjørnet er markert med et kraftfullt tårnbygg med tre takarker i tårnet. For å skape visuell variasjon er kjeller og første etasje markert med hugget granitt (råkopp).

Bygningen er ellers rikt dekorert med fasadelementer i norrøn sagastil og dragestil. Deler av bygårdens dekor er tydelig inspirert av gatenavnene Tors gate og Odins gate, som er to blant flere norrøne gatenavn i området.

Begge inngangsdørene er utskåret med norrøne motiv. Inngangsdøren mot Odins gate viser guden Tor med hammeren i en vogn, trukket av hans to geitebukker i kamp med to fallende menn, og over guden lyner og tordner det. Gjennom fredning sikres nå denne dekorative og særegne bygningen et varig vern.

Balkongene holdes oppe av menneskelignende skikkelser med dyreansikter, som holder hendene til hodet. Foto: Anne-Sofie Ofrim

Reisadalen er valgt ut som en av 11 historiske vandreruter i Norge.
Foto: Åse Bitustøl, Riksantikvaren

Reisadalen – en kulturell møteplass i Troms

Reisadalen i Nord-Troms er preget av storslagen og vakker natur rundt elva som har gitt dalføret navn, men også av de mange sporene etter samer, kvener og nordmenn som har levd side om side – med hver sine kulturer. Riksantikvaren har flere prosjekter i dalen, blant annet for å ta vare på sporene etter nasjonale minoriteter.

AV ÅSE BITUSTØL OG CATHRINE SKREDDERSTUEN
ROLLAND, RIKSANTIKVAREN

Reisadalen er verdsatt som et kulturhistorisk landskap av nasjonal interesse, som det er viktig å ta vare på for ettertiden. Reisadalen er et av de tidligste og best kjente kvenske bosettingsområdene i landet, med mange spor som fortsatt er tydelige. Til dels har samer, kvener og nordmenn levd side om side i Reisadalen. De har enten utnyttet forskjellige natur-

ressurser og handlet med hverandre, eller brukt de samme ressursene parallelt.

Kvenene kom hovedsakelig til Troms fra Tornedalen i grenseområdet mellom Sverige og Finland, der de hadde arbeidet i gruver. De hadde med seg tradisjoner, skikker og sitt eget språk. I Reisadalen brant de tjæremiler, ryddet små bruk, badet i badstuer, og bygget hus slik de var vant til.

I Nordreisa finner vi i dag mange kvenske stedsnavn og mange ord som er tatt opp i norsk dagligtale. Også fysiske spor

etter kvenene finnes i Reisadalen. Med nye metoder er det registrert over 100 tjæremiler langs Reisaelva.

Den kvenske innvandringen til Reisadalen startet allerede på 1700-tallet, da det var stor nød i Finland. Til og med barn ble sendt alene over grensen til en usikker framtid hos fremmede. På Ovi Raishiin, informasjonsenter og inngangsport til Reisadalen nasjonalpark, fortelles hvert år denne historien i landsbyspelet *Kyläpeli* – som engasjerer hele lokalsamfunnet.

Gamle Sappen skole

Kvener og samer var utsatt for fornrkningspolitikken som holdt fram helt til på 1950-tallet. De mange internatskolene som fantes i området er spor etter dette. En av internatskolene, Sappen, vil bli fredet i 2019. Den er en av de få bygningene som sto igjen etter krigen.

Historiske vandreruter er turruter som går langs gamle stier eller veier hvor det har vært ferdsel i tidligere tider.
Foto: Åse Bitustøl, Riksantikvaren

I 2019 vil Gamle Sappen skole bli fredet av riksantikvaren. Foto: Cathrine Skredderstuen Rolland, Riksantikvaren

De fleste bygningene ble ellers brent da tyskerne trakk seg tilbake i 1944-45, og byggeskikken som erstattet både samisk og kvensk byggetradisjon ble standardisert.

Det var barn med kvensk som morsmål som gikk på Sappen skole, men på skolen ble det undervist i norsk. Fra 1928 ble Sappen internatskole og utvidet med en etasje med sovesaler for elevene; ett rom for jenter og ett for gutter. Mange hadde lang vei til skolen, og man trodde at barna lærte seg norsk bedre ved å bo på skolen.

Etter krigen ble det undervist i en ny skolebygning som stod klar på naboeiendommen i 1955, dermed var det slutt på Gamle Sappen skole. Men bygningen er godt bevart takket være engasjerte eiere, Else Pettersen Elvestad og Magne Elvestad.

Tørfoss gård er en komplett og bevart kvensk gård. Foto: Cathrine Skredderstuen Rolland, Riksantikvaren

» En komplett kvensk gård

Tørfoss gård er en komplett kvensk gård med historie tilbake til 1700-tallet. Badstua var den første bygningen som ble reist på gården, og den bodde man i mens resten av bygningen ble satt opp.

Badstua er en røykbadstue, uten pipe, slik det var vanlig for den kvenske befolkningen. Våningshuset på Tørfoss er bygd i 1931. Huset har flere detaljer som går i igjen i kvensk/norsk-finsk byggeskikk.

Tørfoss gård er sentral i formidlingen av kvensk kultur i Nord-Troms, med spel, baking av tjærebrennebrød og omvisninger. Riksantikvaren vil frede Tørfoss gård som et godt eksempel på kvensk byggeskikk og kultur.

Historiske vandreruter

Etter at samer, kvener og nordmenn hadde eksistert side om side i Nordreisa i mange år, kom de velstående laksefiskerne og jegerne i nyere tid. Reisdalen ble en internasjonal møteplass hvor opplevelses-turisme i dag møter tradisjonell bruk av dalen, med elva som en viktig ferdselsåre.

Den spennende historien var grunn til at Reisdalen ble valgt ut som en Historisk vandrerute, som er et samarbeid mellom DNT og Riksantikvaren. Målet er å styrke turopplevelsen ved å fortelle historien til ferdselsårene og kulturminnene langs dem. Vandreruten går fra Ovi Raishiin i Saraelv, som er inngangsport og informasjonssenter for nasjonalparken, til Reisaavri/Reisavann på Finnmarksvidda. Langs ruta finner vi både bergkunst og fangstanlegg fra før vår tidsregning, telt-plasser og ildsteder fra den samiske bruken av området, og rester etter kvenenes tjæremiler.

Hele ruta er om lag 60 km lang, men det er også mulig å lage en mindre rundtur med utgangspunkt i Saraelv – hvor man går langs elva én vei og bruker «hestevegen» den andre. Stien går forbi mektige fosser, gjennom bjørkeskog og over fine grusmoer langs vassdraget. Les mer på historiskevandreruter.no.

På Reisaelva brukes det fremdeles båter som er bygget for nettopp grunne og smale elveløp. Foto: Louise Brunborg-Næss, Historiske vandreruter

Kyläpeli-landsbyspel. Foto: Angelika Goldmann

«Hestmanden» seiler igjen – lastet med fortellinger

D/S «Hestmanden» er, i kraft av sin historie, et enestående kulturminne fra den norske handelsflåten. Her er Hestmanden under slep til Arendal, 2017. Foto: Svein Vik Såghus

Etter en omfattende restaureringsprosess er D/S «Hestmanden» i dag et seilende minnesmerke over krigsseilernes innsats. Skipet har for første gang på flere tiår vært i full drift gjennom et helt år – denne gangen med ny last om bord.

AV HENRIETTA A. TAUBE, RIKSANTIKVAREN

Etter å ha fraktet alt fra våpen og kull til sprit og tran gjennom godt og vel 50 år i aktiv tjeneste som lasteskip, er lasterommene nå fylt med fortellinger.

D/S «Hestmanden» er et stort dampdrevet kystgodsskip bygget ved Laxevaag Maskin- & Jernskibsbyggeri i Bergen for Vesteraalens Dampskibsselskap i 1911. Skipet gikk opprinnelig i kystgodsruten langs norskekysten, men ble under første verdenskrig utleid til britiske myndigheter for frakt av kull mellom Frankrike og England.

Inngikk i Nortraship-flåten

Ved krigsutbruddet i 1940 var «Hestmanden» i nordgående rute og ble rekvirert av den norske marinen som forsyningskip. «Hestmanden» ble deretter beordret over til Storbritannia, der den inngikk i Nortraship-flåten. I 1945 kom skipet, som første norske fartøy, tilbake til Nord-Norge med forsyninger.

Fartøyet ble ombygd i 1946/47 og fikk da delvis nytt overbygg, ny innredning og oljefyrt kjele. Frem til 1952 gikk «Hestmanden» i utenriksfart og i godstrafikk

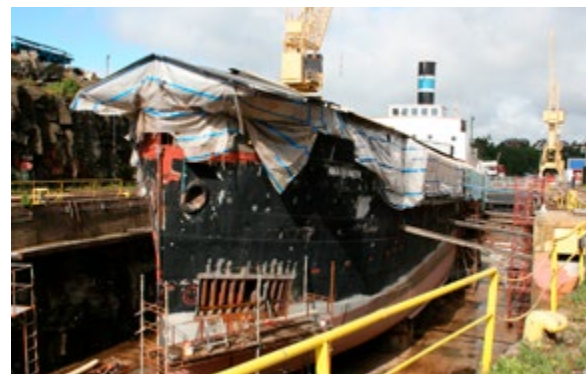
mellom Oslo og Kirkenes. I 1955 fikk den navnet «Vegafjord» og deltok i opprydningsarbeidet etter krigen frem til 1965, da fartøyet gikk i opplag. I 1979 ble «Hestmanden» berget fra opphugging av Norsk Veteranskibsklub. «Hestmanden» er det eneste bevarte av Nortraships ca. 1000 skip, og det eneste som har gått i konvoifart under både første og andre verdenskrig.

Minnesmerke over sjøfolk i krig

I dag er «Hestmanden» restaurert slik det var etter ombyggingen i 1946/47. Det er et unikt verneobjekt og fungerer både som en formidlingsplattform til å fortelle om den norske handelsflåten gjennom første halvdel av 1900-tallet, og som et minnesmerke over norske sjøfolk i krig.

Skipet har også en målsetting om å være et samlingspunkt for fredsarbeid og kulturutveksling gjennom sitt formidlingsprogram. I sommer har skipet besøkt et utvalg av steder og festivaler langs norskekysten. Under Fjordsteam i Bergen registrerte mannskapet 3000 besøkende på en dag.

«Hestmanden» har også deltatt på Arendalsuka to ganger, med flere tusen

Hestmanden i dokk i 2008. Restaureringsarbeidet flyttes fra akter- til forskip. Foto: Svein Vik Såghus

besøkende hver gang. Interessen for skipet har vært stor.

Tett på prosessene

Vintersesongens formidlingsarbeid på «Hestmanden» fortsetter hjemme ved dets faste kai på Bredalsholmen Dokk og Fartøyvernssenter i Kristiansand, med blant annet jevnlig besøk av skoleklasser, foredrag, filmfremvisning og skiftende utstillinger.

Gjennom sin tilskuddsordning kommer Riksantikvaren tett på både fartøyeierne og restaureringsprosessene. Her er «Hestmanden» intet unntak. Høsten 2018 begynte et arbeid med innredning av aktersalongen, som er fra 1911 og fantes der under andre verdenskrig. Dette vil tilføre en ytterligere dimensjon til fortellingene, når skipet atter en gang kaster loss og begir seg ut på tokt for å berette om krigsseilerne.

– Kulturminnevernet seiler i medvind

– Vi som er opptatt av kulturminnevern er på vinnerlaget, sier Norges nye riksantikvar Hanna Geiran. Det er nemlig så mange piler og trender som peker i den samme, gode retningen, at det er umulig å komme til en annen konklusjon.

AV BJARNE RØSJØ, FRILANSJOURNALIST

– Visste du at jugendstilen var nærmest forhatt, helt til den ble så gammel at den ble folkeei? Hundre år senere elsker vi ungdomshusene som finnes i flere av byene våre, og i Ålesund utgjør de jo selve byens identitet, forteller Hanna Geiran.

Jugendstilen er bare ett blant mange eksempler på at høy alder skaper kjærlighet. Nye bygninger er moderne til å begynne med, men etter rundt femti år blir de ofte oppfattet som slitne og gammeldagse.

– Da står de i fare for å bli revet, men de bygningene og konstruksjonene som overlever etter dette, blir omsider så gamle at de fleste begynner å sette pris på dem! En av Riksantikvarens mange oppgaver er å passe på at vi ikke river rubbel og bit i løpet av de farlige femti årene, sier Geiran.

Vil gi kulturminnene mer oppmerksomhet

Hanna Geiran er utdannet sivilarkitekt og jobbet på arkitektkontor som blant annet drev med antikvarisk rehabilitering, før hun begynte hos Riksantikvaren i 2005. I 2012 ble hun seksjonssjef og i 2014 avdelingsdirektør for kulturminneavdelingen. Hos Riksantikvaren har hun hatt mange og spennende oppdrag, med anledning til å lære noe nytt hver eneste dag – av kolleger hun beskriver som utrolig kunnskapsrike og inspirerende. Nå vil hun blant annet gi kulturminnene en større plass i samfunnsdebatten.

– Stadig flere er opptatt av det Riksantikvaren er opptatt av, nemlig å ta med

seg fortiden inn i fremtiden. Bevaring og vern av kulturminner skaper blant annet tilhørighet, engasjement, bedrer folkehelse, bidrar til verdiskaping, og gode omgivelser for oss alle. Dessuten er gjenbruk og bevaring god klima- og miljøpolitikk. Men jeg har flere gode grunner for å påstå at kulturminnevernet seiler i medvind, sier Geiran.

Regionreformen gir muligheter

Som for eksempel den kommende regionreformen: Den er blitt kritisert, men Geiran er overbevist om at omleggingen vil gi Norge et sterkere kulturminnevern. Fra 2020 skal de «reformerte» fylkeskommunene overta ansvaret for mange statlig eide bygninger som er fredet, en rekke teknisk-industrielle anlegg, ca. 260 vernede fartøyer og de ikke-kirkelige middelalderbyggene. Riksantikvaren skal fortsatt forvalte noen kulturminner, blant annet stavkirkene.

– Regionreformen blir positiv for kulturminnevernet fordi det totale «laget» som jobber med slike saker blir større. Vi kommer til å få sterkere fagmiljøer på kulturminnefeltet rundt om i de nye fylkeskommunene. Da kan Riksantikvaren utvikle en tydeligere direktoratrolle, som blant annet gjør at vi kan bruke mer tid og krefter på å gjøre kulturminnevernet til et sterkere premiss i samfunnsutviklingen, påpeker Geiran.

Kulturminner lønner seg

Dessuten er det slik at kulturminnevern lønner seg!

– Listen over arkitekter og konsulenter som kan vårt fag har økt kraftig de siste årene, og konsulentbransjen speiler behovet i markedet. Samtidig vet vi at alle ikke er enige med oss, og at vern kan komme i konflikt med for eksempel utbygges ønsker. Da er det bra at vi har virkemidler som gjør at vi kan gripe inn. Det finnes mange eksempler på at kulturminnevernet har fått rett, bare tenk på Bakklandet i Trondheim og Grünerløkka i Oslo. Og Bryggen i Bergen gikk man i demonstrasjonstog for å rive.

– Min konklusjon er at man sjelden angret på at man lot en bygning stå, men

Hanna Geiran, Norges nye riksantikvar, vil blant annet sørge for at kulturminnene tar en større plass i samfunnsdebatten. Foto: Siri Wolland, Riksantikvaren

ofte at man rev. Men nå kan vi også vise til rapporter som dokumenterer at det er lønnsomt å ta vare på kulturminner! Vi har vist at det er økt boligprisvekst i områder med vern, og at kulturminner skaper store verdier for turistnæringen. Med slike argumenter kan vi få enda flere politikere, næringsutviklere og utbyggere i tale, understreker Geiran.

Teknologi skaper interesse

Også flere typer ny teknologi er med på å gi Riksantikvaren til en del av vinnerlaget. Restene etter vårt nye vikingskip, Gjellestad-

skipet, ble for eksempel funnet på et jorde i Østfold i 2018 med en georadar – som gjør at arkeologene ikke trenger grave like mye som før for å finne kulturminnene.

– Men teknologien gjør det ikke bare enklere å finne kulturminner; den skaper også nye muligheter for å vise fram kulturminnene med for eksempel 3D-modellering. Nå har Riksantikvaren akkurat fått laget en film som viser hvordan Domkirkeodden på Hamar var i middelalderen, og der vi kan «oppleve» kirken og bispeborgen. Slikt mener vi skaper interesse og begeistring, sier Geiran.

Takker de frivillige

– Vi som jobber med kulturminnevern, er eiere og frivillige en stor takk skyldig! De tar vare på vår felles historie. Eiere av kulturminner av alle slag ivaretar våre felles «arkiver», som er kilder til kunnskap. Og tenk på historielagene, på alle de som jobber med fartøyvern, de som setter i stand hus, skjøtter uteområder, og så videre. Tusen takk til dere alle, dere gjør en uvurderlig jobb! sier Hanna Geiran.

Viken får Norges nest største fagmiljø på kulturminner

Den nye kulturminneforvaltningen som skal innføres i 2020, innebærer blant annet at den nye fylkeskommunen Viken overtar ansvaret for Urbygningen og 17 andre fredede bygninger ved NMBU på Ås – og om lag 30 ikke-kirkelige middelalderbygninger i Numedal. Oppgavene blir store – men det blir også Vikens fagmiljø på området.

AV BJARNE RØSJØ, FRILANSJOURNALIST

– Riksantikvaren er, etter det jeg vet, det eneste statlige organet som virkelig har ivret for en overføring av oppgaver til andre forvaltningsnivåer. Hvis jeg skal sette det litt på spissen, pleier de ansatte i statlige organer ellers å forte seg inn på kontorene og lukke døren når det blir snakk om delegering eller overføring av oppgaver. Og så venter de til snakket går over, sier Christian Hintze Holm i Akershus fylkeskommune.

Christian Hintze Holm er fylkesdirektør for kultur, frivillighet og folkehelse i Akershus fylkeskommune og har mange baller i luften om dagen. Akershus skal nemlig slås sammen med Buskerud og Østfold og bli til den store fylkeskommunen Viken fra 1. januar 2020, med en befolkning på 1,2 millioner og en utstrekning fra Halden i sørøst til Hemsedal i nordvest. Som om den omstillingen ikke

Christian Hintze Holm er fylkesdirektør for kultur, frivillighet og folkehelse i Akershus fylkeskommune.

Urbygningen på Ås er blant de fredete kulturminnene som den nye fylkeskommunen Viken vil få ansvaret for. Foto: Håkon Sparre/ NMBU

skulle være stor nok, skal Viken samtidig overta forvaltningsansvaret for en rekke kulturminner.

Muligheter og utfordringer

– Det er snakk om å overta ansvaret for de fleste kulturminnene som er automatisk fredet fordi de er eldre enn fra før år 1537. I tillegg ligger det an til at vi blant annet skal overta forvaltningen av vernete fartøyer, de fleste statlig eide bygningene som er vernet med en forskrift, samt mange tekniske og industrielle kulturminner, forteller Hintze Holm.

De endelige vedtakene er ennå ikke på plass, men det kom bare inn noen få protester på det forslaget som Klima- og miljødepartementet sendte ut på høring tidlig i 2018. Christian Hintze Holm ser både muligheter og utfordringer med den nye kulturminneforvaltningen.

– Vi kommer til å bli mellom 60 og 70 fagfolk på kulturminneområdet i Viken, hvorav omtrent halvparten kommer fra dagens Akershus. Dette blir faktisk det største fagmiljøet på kulturminneområdet i Norge, nest etter Riksantikvaren. Det er åpenbart at etableringen av et så

sterkt miljø kan skape mange muligheter, kommenterer Hintze Holm.

– Samtidig er det ikke til å komme fra at vi vil få noen geografiske utfordringer. Det ligger jo i sakens natur at mange av fagfolkene våre, som arkeologene, kommer til å få mye reising, tilføyer han.

Flyttingen er riktig og bra

Christian Hintze Holm minner om at mange av det man kan kalle førstelinjetjenestene på dette området, ble overført fra Riksantikvaren til fylkeskommunene allerede for snart 30 år siden. Den endringen var strengt tatt større enn den vi jobber med nå.

– Mitt inntrykk er at fylkeskommunene er ganske samstemt om at denne flyttingen av oppgaver er både riktig og bra. Kulturminnene vil bli tatt godt vare på når fylkeskommunen kan integrere saksbehandlingen bedre med andre prosesser i fylkeskommunene. Dessuten blir dette en bedre organisering også for de som eier kulturminner eller skal forholde seg til myndighetene av andre grunner, fordi det blir et trinn mindre å forholde seg til, sier han.

– Den nye kulturminneforvaltningen blir enklere å forstå

Fylkeskultursjef Rune Thele i Rogaland ser betydelige fordeler med de kommende endringene i kulturminneforvaltningen, som blant annet betyr at forvaltningsansvaret for mange kulturminner skal overføres fra Riksantikvaren til de nye fylkeskommunene.

– Vi får blant annet en forvaltning som blir lettere å forstå, sier Thele.

AV BJARNE RØSJØ, FRILANSJOURNALIST

De ca. 30 ansatte i kulturarv-seksjonen i Rogaland fylkeskommunes kulturavdeling har hatt travle dager i mange år, og fra 2020 får de enda mer å gjøre. Rogaland har trolig landets største tetthet av kulturminner, med blant annet mer enn 11.000 automatisk fredete lokaliteter i tillegg til en stor mengde fredete, vernede og verneverdige bygg og anlegg.

Kulturminner og vekst

Fylkeskultursjefen understreker at det store antallet kulturminner har ført til at kulturarv-forvalterne har hatt mye å gjøre i en lang periode med stor befolknings-

vekst og en økonomisk vekst som har ført med seg mange utbyggingsprosjekter.

– Det har igjen ført til at vår saksmengde på dette feltet har vært blant de høyeste i landet. Dette gjenspeiles blant annet i Riksantikvarens årlige oversikt over dispensasjonssaker, der Rogaland har desidert flest. Men jeg ser likevel betydelige fordeler med den nye kulturminneforvaltningen vi skal få fra 2020, og som kommer til gi oss enda flere arbeidsoppgaver, sier fylkeskultursjef Rune Thele.

– Betydelige fordeler

Den nye kulturminneforvaltningen innebærer blant annet at et helhetlig ansvar for de fleste automatisk fredede kulturminner

Rune Thele er kultursjef i Rogaland fylkeskommune. Foto: Rogaland fylkeskommune

skal overføres fra Riksantikvaren til de nye og «regionreformerte» fylkeskommunene. For Rogalands del vil ansvaret for Middelalderbyen Stavanger være blant de nye oppgavene.

– Årsaken til at jeg ser betydelige fordeler med den kommende omleggingen, er at vi får en kulturminneforvaltning som blir lettere å forstå – både for publikum og for oss som sitter med forvaltningen. Det blir enklere å finne ut hvilken myndighet som har ansvaret i de ulike sakene. Når fylkeskommunen overtar mer ansvar får vi også større muligheter til å se kulturminnevernet i sammenheng med andre felter som næringsutvikling og turisme, mener Thele.

Modell for andre sektorer

Rune Thele sitter i styringsgruppen for Riksantikvarens oppgaveoverføringsprosjekt, Kulturminneforvaltning 2020. Han oppfatter Riksantikvaren som den mest fremoverlente blant de statlige myndighetene.

– Riksantikvaren har tenkt godt rundt hvordan oppgavene skal fordeles etter 2020. Dette handler om at vi kommer til få et slankere direktorat med en klar overordnet myndighet, mens den konkrete oppgaveløsningen i større grad skjer i fylkeskommunene. Mitt inntrykk er at andre sektorer kan lære mye av den prosessen Riksantikvaren er inne i, og jeg kjenner til at Kommunens Sentralforbund vil bruke Kulturminneforvaltning 2020 som en modell for andre sektorer, forteller Thele.

Rogaland har en stor mengde fredete kulturminner. Det gamle ladestedet i Sogndalstrand er ett av de fredete kulturmiljøene i fylket. Foto: Kjell Andresen, Riksantikvaren

Digital framtid for kulturminneforvaltninga

Eigarar av freda og verna fartøy er dei første som tek i bruk Digisak, den nye digitale søknadsløysinga til Riksantikvaren. Biletet er frå Fjordsteam i Bergen sommaren 2018, der historiske fartøy frå heile norskekysten var samla. Foto: Tor Kristian Torsvik, Riksantikvaren

Framtida er digital! For Riksantikvaren betyr dette at vi skal nytte oss av fleire digitale løysingar for å betre effektivitet og kvalitet i oppgåvegjennomføringa, og tilby gode digitale tenester til regionforvaltninga og sluttbrukarar.

AV SOLVEIG SKJERMO, RIKSANTIKVAREN

Riksantikvaren arbeider no med å utvikle Digisak, ei saksbehandlingsløysing for kulturminneforvaltninga, i tett samarbeid med regionalforvaltninga. I 2019 vil vi starte arbeidet med å utvikle ei betre søkeløysing for dei historiske arkiva til Riksantikvaren.

Digitalisering vil vere svært viktig framover for å oppnå Riksantikvarens mål om likebehandling, føreseieleg saksarbeid og resultat som kan etterprøvast.

Digitalisering knyt til seg krav om digital kompetanse, endra behov for ressursar og ikkje minst kulturendringar som skal gjere oss i stand til å forstå kva den digitale framtida inneber.

Ny teknologi har liten verdi om den ikkje tek utgangspunkt i brukaranes behov og kva som skal til for å gjere kvardagen betre. Riksantikvarens digitaliseringsstrategi peiker på dette som et viktig innsatsområde. Riksantikvaren vil jobbe for at kulturminneforvaltninga og andre samarbeidspartnarar i framtida skal

kunne tilby saumlause tenester for brukarane, slik at dei ikkje treng å tenke på kvar i forvaltninga dei ulike prosessane vert handterte – det vil dei digitale tenestene handtere i bakkant.

Kunstig intelligens, robotisering og tingas internett er blant teknologiar som gjer at verda endrar seg raskare enn før. Det vert stadig utvikla nye løysingar som vil kunne endre kulturminneforvaltninga radikalt. Dette er ei reise Riksantikvaren håper alle vil ta saman med oss for å få til ei enda betre forvaltning i framtida.

Fjærabuene i Birtavarre har rundt 30 sjøbuer og naust fra ulike perioder. Åtte av sjøbuene er samiske og fra før 1917, og er dermed automatisk fredet. Foto: Hanna Geiran, Riksantikvaren

Lovendring for samiske kulturminner

Nå har det blitt innført en fast fredningsgrense for samiske kulturminner. Lovendringen medfører at samiske kulturminner som er fra år 1917 eller eldre er automatisk fredet.

AV TURID ÅRSHEIM, RIKSANTIKVAREN

Etter at kulturminneloven ble vedtatt i 1978, har samiske kulturminner eldre enn 100 år vært automatisk fredet. Fredningsgrensen ble dermed flyttet hvert år, og den flytende fredningsgrensen førte blant annet til at mengden automatisk fre-

dete samiske kulturminner økte år for år.

I forbindelse med prosjektet «Registrering av automatisk fredete samiske bygninger» har ca. 1000 bygninger blitt vurdert, og det ble klart at det er flere utfordringer knyttet til praksisen med en flytende fredningsgrense.

I 2017 startet Klima- og miljødepartementet, i samråd med Sametinget og Riksantikvaren, arbeidet med å innføre en fast fredningsgrense for samiske kulturminner fra år 1917 eller eldre.

Endringen i kulturminneloven trådte i kraft 22. juni 2018, og innebærer et skifte fra flytende til fast fredningsgrense for de samiske kulturminnene. Dette betyr at samiske kulturminner som er fra år 1917

Rekonstruert båtgamme, Fjærabuene i Birtavarre. Foto: Hanna Geiran, Riksantikvaren

eller eldre er automatisk fredet. Årstallet 1917 er valgt fordi det representerer et politisk vendepunkt i samisk historie, med det første samiske landsmøtet i Trondheim.

Frå Gamle Skudeneshavn. I dag er husa stort sett kvite, før i tida var fargane meir jordfarga, og gjerne i to fargar. Foto: Ørjan B. Iversen.

Kulturminneprisen til Foreningen Gamle Skudeneshavn

Riksantikvarens kulturminnepris for 2018 gjekk til Foreningen Gamle Skudeneshavn, for deira mangeårige arbeid med å ta vare på kulturmiljøet i eit av Noregs best bevarte trehusmiljø.

AV GUNVOR HAUSTVEIT, RIKSANTIKVAREN

– Dette er ein pris som gir oss anerkjening og ny inspirasjon, sa leiar Egil Sørbø då han og styremedlem Helge E. Risdal tok i mot prisen i haust, på vegne av foreningen.

Arbeidet med bevaring starta alt på 50-talet, men Foreningen Gamle Skudeneshavn vart skipa i 1968. I 2018 kan dei altså feire 50 år.

Det er om lag 130 eldre trehus i Gamle Skudeneshavn. Alle huseigarane blir au-

tomatisk medlem i foreininga. Ein del av husa er brukt som sommarhus, men det ser ikkje mørkt og aude ut om vinteren – for husa er opplyst. Om lag 160 000 besøkjer staden årleg, mellom anna på festivalar.

Viktig pris

Foreininga jobbar med kulturminnevern i praksis. Her finst det mellom anna ein antikvarisk verkstad, som har maskiner og utstyr til låns. Huseigarar kan sjølv finne brukte dører, vindauge og takstein som kan brukast på nytt. Og er det noko du treng hjelp til, kan du spørje fagfolk om råd.

– Dette er ein pris som heng høgt. Det er flott at andre ser verdien i arbeidet vi gjer, og vi vil gi all honnør til huseigarar og bebuarar, seier Sørbø og Risdal.

Vegen framover

Kulturmiljøfreding av Skudeneshavn har vore undervegs ei stund, likevel blir det nok inga stor endring, meiner dei to.

– Vi jobbar og lever som om vi har det i dag. Det er ei glede å jobba vidare med å ta vare på Gamle Skudeneshavn, avsluttar dei to.

← Styremedlem Helge E. Risdal (t.v.), riksantikvar Hanna Geiran og leiar Egil Sørbø. Foto: Gunvor Haustveit, Riksantikvaren

← Røykstua på Oppigarden Askosberget slik den så ut ved registreringen 1937.

Foto: Ingebret Aas

↓ Restaureringen i 2018: Fasade med fjernet kledning og nytt tak. Foto: Henning Holt

Skogfinsk røykstue restaureres på Askosberg

På Oppigarden Askosberget i Grue kommune står den ene av de to gjenværende, skogfinske røykstuene med røykovn som fortsatt står på sin opprinnelige plass i Norge. Høsten 2018 startet arbeidene med å restaurere og tilbakeføre den unike bygningen.

AV MARIT VESTVIK, RIKSANTIKVAREN

At vi har så få røykstuer med intakt røykovn igjen i Norge, henger sammen med at stuene mot slutten av 1800-tallet og på begynnelsen av 1900-tallet ble ombygget og tilført grue, peis eller vedovn. De klassiske røykstuene med røykovn var også knyttet til stigmatisering, og mange skogfinner ønsket å skjule at de var skogfinske.

Typisk og karakteristisk

Røykstua på Askosberget er representativ for skogfinske røykstuer fra 1800-tallet,

og den bevarte røykovnen var hovedbegrunnelse for Riksantikvarens vedtak om fredning. I tillegg er dette en svært typisk og karakteristisk skogfinsk boplass.

Bosetningen på Askosberget ble etablert på slutten av 1700-tallet. Den eldre røykstua som stod på stedet brant, og den nye røykstua ble bygd opp rundt den gamle røykovnen i 1863. I 1937 ble røykstua oppmålt som del av en registrering utført av Ingebret Aas. I 1963 ble røykstua igjen registrert, av Ola Øgar Svendsen fra Riksantikvaren.

Gården hadde fast bosetning fram til 1955. Deretter ble bygningen stående tom og var i dårlig forfatning fram til begynnelsen av 1970-tallet, da gården ble tatt i bruk som fritidsbolig. Røykstua ble ombygd på en måte som medførte at den eksteriørmessig mistet mye av sitt særpreg, men interiøret i selve røykstuerommet ble ikke vesentlig endret.

Tilskudd til restaurering

Da Riksantikvaren besluttet å starte en fredningsprosess, ble det også gitt tilskudd til restaurering og tilbakeføring. Arbeidet startet i september 2018 og ble organisert som et samarbeid mellom eier Henning Holt, antikvar Hans Jonsson og tradisjonshåndverkerne Kjell Ove Karlstad og Kim Schulstad, med oppfølging fra Riksantikvaren.

Kledningen og verandatilbygget fra 1970-tallet ble fjernet i løpet av høsten. To bunnstokker er byttet ut, det er lagt nytt bordtak, og røykluke og røykkanal er rekonstruert. Innendørs er gulvet skiftet på grunn av soppskader. Videre er det planlagt skiftet ut vinduer. Det er også et mål å tilstandsvurdere og eventuelt istandsette røykovnen.

Skogfinske kulturminner

Som del av Riksantikvarens satsing på nasjonale minoriteters kulturminner er det valgt ut 11 skogfinske kulturminner for fredning.

Fredningene omfatter seks tradisjonelle skogfinske gårdsbruk, en rie (skogfinsk tørkehus for rug), en låve, et stabbur med innrissede magiske symboler, og en røykstue med røykovn. I tillegg vurderes fredning av en holme med finnegraver.

Flyhistorien på Kjeller

De Havilland DH82 Tiger Moth, Hærens Flyvåpen, Kjeller flyplass. Bildet er tatt 20. september 1937. Foto: Anders Beer Wilsø/ Norsk Folkemuseum

Mennesket har alltid drømt om å kunne fly, og i det 20. århundret mestret vi kunsten. Nå har flyene gått fra å bli sett på som leketøy, til å bli det dominerende våpenet på verdens slagmarker. I tillegg har fly revolusjonert måten vi reiser på. I Norge har vi ett sted som forteller historien om denne utviklingen: Kjeller flyplass.

AV ØYSTEIN HAGLAND OG BODIL PAULSEN,
RIKSANTIKVAREN

Den beskjedne starten på Kjeller kom da to syklende offiserer var på utkikk etter et tilholdssted for Hærens første fly. Valget av sted ble styrt av behovet for nærhet til Kristiania, og datidens trusselbilde. Ett av jordene på Kjeller gård ble leid, og flyplassen ble anlagt i 1912. Dette var to år etter den første flyvningen i Norge, og ett år etter at fly for første gang ble brukt som krigsvåpen.

Kjeller flyplass ble utvidet fra 40 til 700 mål i løpet av første verdenskrig. Den flyteknologiske utviklingen under første verdenskrig skjedde i rekordfart, og flyene

kjøpt i 1912 ble raskt utdatert. Nye fly var vanskelig å få kjøpt, noe som ble forsøkt løst ved å etablere en egen flyfabrikk. Løsningen ble til slutt å bli en nøytral alliert ved å inngå et avtalenettverk med Vestmaktene i 1917, noe som gjorde at Norge fikk kjøpt fly.

Ny utviklingsbølge

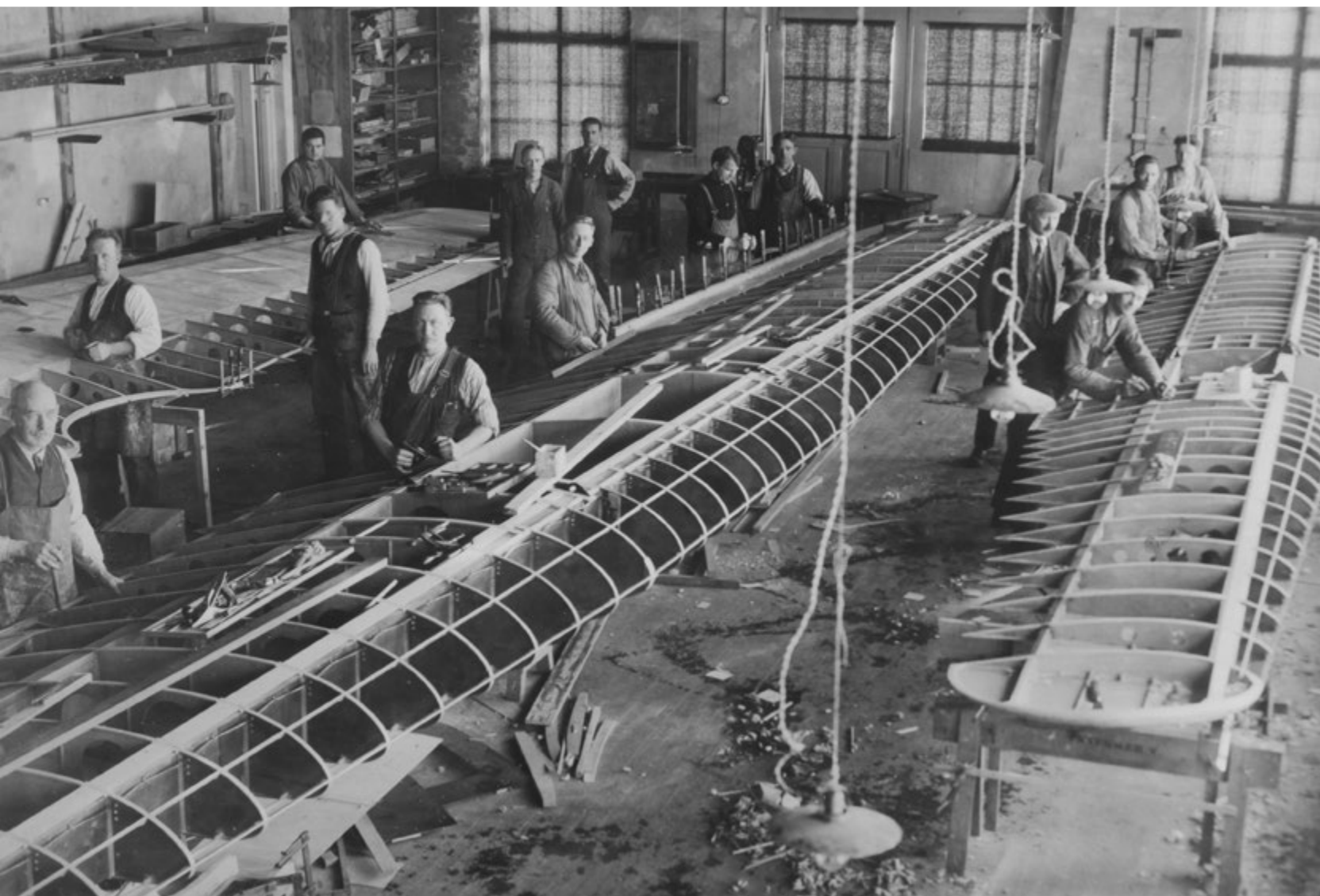
Kjellers neste store utviklingsbølge startet i 1935 og ble sluttført av tyskerne i 1940. Utviklingen kom som et svar på ny teknologi som krevde nye tiltak og satsninger, som igjen førte til nye skolebygg og en komplett ny flyfabrikk for produksjon og vedlikehold av moderne fly – og nytt anlegg for flybataljonen.

Kjeller var et av stedene hvor det ble gjort tiltak i påvente av angrep på Norge. Da tyske bombefly angrep i april 1940 var anlegget evakuert, og flyplassen ble raskt overtatt av tyske styrker. Den fungerte som vedlikeholdsbase for tyske fly under krigen og ble ved to anledninger bombet av britiske og amerikanske fly, noe som førte til store materielle ødeleggelser og tap av liv.

Etter andre verdenskrig kom Kjellers rolle som operativ base i bakgrunnen for funksjonen som vedlikeholdsbase. Ny flystripe ble tilpasset de britiske Vampire-flyene, og kjørehus for jetmotorer ble bygget.

Noe bevart fra alle faser

Ved Kjeller flyplass er noe bevart fra alle utviklingsfasene, fra den spede begynnelsen og frem til i dag. I 2023 avsluttes den militære virksomheten. Kjeller flyplass vil nødvendigvis bli noe endret når stedet skal fylles med nytt liv. Riksantikvaren skal sørge for at utviklingen ikke går på

bekostning av kulturminnene etter den rike flyhistorien som stedet innehar.

Riksantikvaren har høsten 2018 meldt om oppstart av frednings sak for deler av Kjeller flyplass. I melding til oppstart er et utvalg bygninger og to mindre områder foreslått fredet etter kulturminnelovens paragraf 15. I tillegg er et område på ca. 400 mål foreslått fredet etter paragraf 19. Dette omfanget mener Riksantikvaren er et godt utgangspunkt for å jobbe videre mot en fredning av Kjeller flyplass, som et unikt kulturmiljø og representant for den teknologiske, sikkerhetspolitiske og militære utviklingen gjennom over hundre år.

↑ **Tilvirkning av Fokker-vinger på snekkerverkstedet til Kjeller flyfabrikk. Bildet er tatt rundt 1930.** Foto: Norsk Luftfartsmuseum/ Digitalt museum

→ **Vedlikehold av fly ved Kjeller. I forkant en DH Vampire (Norges første jetjager), vingen til en DC3 Dakota og to Harvard skolefly. Bildet er tatt i 1952 i forkant av 40-årsmarkeringen til Kjeller.** Foto: Dagbladet/Norsk Folkemuseum

Sikkerhetsrådets sal – verdens viktigste rom

Få rom i verden er viktigere enn Sikkerhetsrådets sal i FN-bygningen i New York. Vi vil påstå at salen samtidig er Norges viktigste rom utenfor Norge. Den er tegnet av en av våre fremste arkitekter, Arnstein Arneberg, og gitt i gave til FN av den norske stat. Det norske interiøret og kunsten i dette unike rommet fortjener å bli løftet frem i en egen bok.

AV SIRI WOLLAND, RIKSANTIKVAREN

Bokas norske lansering var 14. juni 2018, samtidig som en utstilling om temaet åpnet i Nasjonalmuseet - Arkitektur. Gjennom arkitektoniske tegninger, fotografier og arkivmateriale viste utstillingen hvordan Arnstein Arneberg (1882-1961) valgte å løse utformingen av Sikkerhetsrådets sal. Nå er boka om Sikkerhetsrådets sal lansert også i USA, i bokhandelen i FN-bygget på Manhattan i New York.

Sikkerhetsrådets sal ble innviet i 1952, som fast møterom for FNs sikkerhetsråd. FNs første generalsekretær Trygve Lie var pådriver for byggeprosjektet. Trygve Lie kjente Arnstein Arneberg privat. Hvordan det gikk til at Arneberg fikk oppdraget om å designe det som senere har blitt omtalt som *verdens viktigste rom*, er et sentralt tema i boka. Boka forteller også om de andre kunstnerne som var viktige i prosessen, blant annet Else Poulsson som designet det blå veggteppet og gardinene, og Per Krohg som har malt det store bildet som ruver over delegatenes hesteskoformede bord.

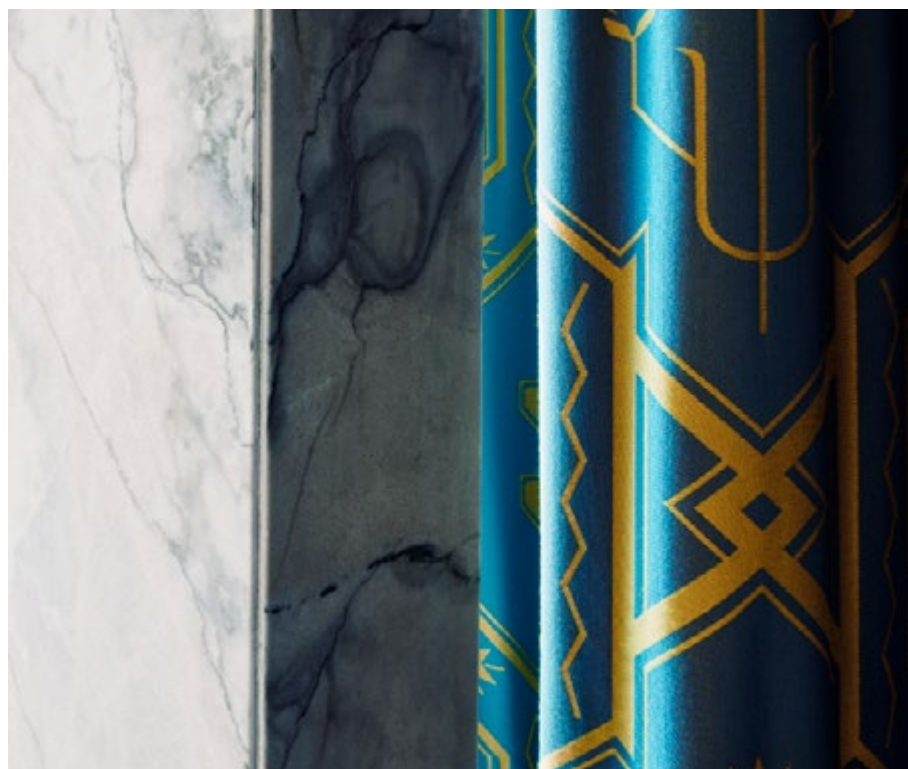
Da Sikkerhetsrådets sal skulle restaureres i 2013, bisto Riksantikvaren som rådgivere i arbeidet. Arnebergs arkiver, som befinner seg ved Nasjonalmuseet for arkitektur i Oslo, var viktige for å kunne spore opp norske leverandører som ble benyttet i 1952. Det grundige arbeidet som ble gjort, sammen med den politiske

← Sikkerhetsrådets sal. Foto: Ivan Brodey

↑ I forbindelse med lanseringen av boken i FNs bokhandel, fikk deler av redaksjonen et gjensyn med Sikkerhetsrådets sal. Fra venstre Rune Døli, Nina Berre, Tone Svingningen og Siri Wolland. Foto: Stine Rotnes, Utenriksdepartementet

Norsk Gjellebekkmarmor og tekstil av Else Poulsson. Foto: Ivan Brodey

viljen til å beholde det originale uttrykket fra 1952, gjør at salen i dag fremstår som noe av det mest autentiske i FN-bygget.

I boka fortelles de mange historiene som til sammen tegner det komplekse bildet av denne litt rare, men grandiose salen. Boka viser frem det rike arkivmaterialet som finnes, og presenterer de ulike hendelsene som har preget rommets utforming og historie. Boka er rikt illustrert, med både arkivbilder og bilder fra salen i dag. Den ble gitt ut som et samarbeid

mellom Riksantikvaren, Nasjonalmuseet for arkitektur og Forlaget Press, og har fått god omtale i et amerikansk arkitekturdiskrifer.

Redaksjonen besto av: Jørn Holme (red.), Nina Berre, Linda Veiby, Siri Wolland og Maria Csaszni Rygh. Bilredaktør Tone Svingningen. Grafisk design: Modest, Rune Døli, og Forlaget Press ved red. Trygve Riiser Gundersen. Nye fotografier av Ivan Brodey.

MEET THE AUTHORS OF The Security Council Chamber

Tuesday, 6 November 2018, 1:00 - 2:00 PM
United Nations Bookshop, GA Building, Visitors' Concourse

Learn the story behind the original Norwegian design and creation as well as the meticulous renovation of the 20th century's most remarkable meeting space: the Security Council Chamber. From its textiles and art to the Chamber's history as a setting for international politics and diplomacy from 1952 to the present, this book is a beautiful and informative contribution to the topic.

Panel discussion with Siri Wolland, Nina Berre, and Sarah Lichtman.

Organized in collaboration with the Permanent Mission of Norway to the United Nations.

RSVP: <https://bit.ly/2PzyCel>

This event is open to United Nations press bodies and visitors. Visitors must register in person at the Visitors' Check-in Office (2025 First Avenue at 42nd Street) before passing through U.N. Security screening (20th Street entrance to the main U.N. building). For further information, please email us at bookshop@un.org.

Photo: The authors reported the photographs to UN Bookshop press and they are not to be used without the prior written consent of the United Nations or its officials or member States.

UNITED NATIONS
BOOKSHOP

↑↑ FNs bokhandel. Foto: Siri Wolland, Riksantikvaren

↑ Invitasjonsplakat fra FNs bokhandel

Fredingar i 2018

Riksantikvaren har freda eit stort tal bygningar og anlegg i 2018. I mai vart 13 kulturbygg frå ulike deler av landet freda som del av Kulturdepartementet sin landsverneplan. I november vart det gamle trehusmiljøet i Levanger freda. Levanger er ein av dei få trehusbusetnadene i Midt-Noreg som er bevart frå åra rundt 1900, og totalt 157 eigedommar i sentrum vart freda. Blant det som vart

NRKs Store studio var blant dei 13 kulturbygga som vart freda i mai 2018. Fredinga vart markert med festforestilling i Store studio. Foto: Liv Anne Ekroll

freda i 2018 finn vi òg kunstnarheimen Lallakroken og den tidlegare amerikanske ambassaden i Oslo, steinbrotet Store Råholmen i Fredrikstad, butikkinteriøret til den tidlegare tobakksbutikken Reimers i Bergen og romanivillaen i Tysvær i Rogaland. Seks eigedommar i landsverneplanen for Statsbygg vart òg freda, til dømes Blaker skanse i Sørums og Munkholmen i Trondheim.

Trehusa i Levanger er frå den korte perioden mellom bygningsloven av 1896 og murtvangsloven av 1904. Foto: Trond Hattrem, Hattrem AS

Den tidlegare tobakksbutikken Reimers & Søns eff. i Olav Kyrres gate 1 i Bergen har eit godt bevart butikkinteriør frå 1920-talet. Foto: Linn Brox, Riksantikvaren

Ny periode med EØS-midler

Har du noen prosjekter i skuffen? Gjennom EØS-midlene har norske aktører en unik mulighet til å tilegne seg ny kunnskap utenfor norske landegrenser. I 2018 og 2019 lyses det ut EØS-midler til kulturminnesamarbeid i Estland, Litauen, Polen, Portugal, Romania, Slovakia og Tsjekkia. Norske kommuner, fylkeskommuner, museer, organisasjoner, forskningsinstitusjoner og bedrifter kan delta i samarbeidsprosjekter,

og potensialet for faglig utbytte er stort.

Midlene skal gå til restaurering og revitalisering av kulturminner, håndverksopplæring og formidling. Riksantikvaren er norsk kontaktpunkt for ordningen, og kan hjelpe til med å undersøke muligheter for samarbeid.

Les mer om EØS-midlene:

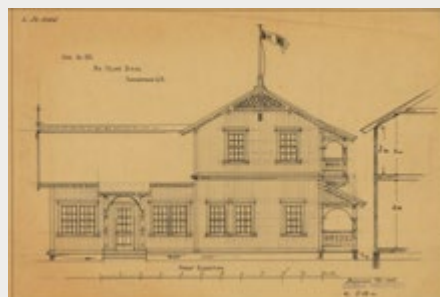
www.riksantikvaren.no/EOS-midlene

Tegninger fra Strømmen Trævarefabrik digitalisert

I 1884 startet de to gründerne Christen A. Segelcke og Gabriel K. Hauge Strømmen Trævarefabrik A/S på Strømmen i Akershus. Bedriften er i dag kjent som en av de første store norske produsentene av ferdighus, det vil si fabrikkframstilte og monteringsferdige hus. Strømmen Trævarefabrik satset også stort på eksport og ble en husleverandør med verdensry, med leveranser til alle verdensdelene, i alt 28 land.

Tegningene fra Strømmen Trævarefabrik er sannsynligvis den eneste bevarte samlingen av typetegninger fra de tidlige, norske ferdighusprodusentene.

Fabrikken brant i 1919. De aller fleste tegningene som ble berget fra brannen er nå

Strømmen Trævarefabrik leverte til alle verdensdelene. Her en tegning til Swakopmund, Sør-Afrika.

registrert og digitalisert. Samlingen befinner seg i Riksantikvarens arkiv, og vil bli tilgjengelig for allmennheten. Antallet registrerte tegninger er på mer enn 35 000 blad!

Det europeiske kulturarvåret

EU besluttet å gjennomføre et europeisk kulturarvår i 2018.

Det ble markert i Norge og hele resten av Europa, med mål om at flest mulig skulle utforske, verdsette og reflektere over en rik og mangfoldig europeisk kulturarv.

På oppdrag fra Kulturdepartementet og Klima- og miljødepartementet ble Det europeiske kulturarvåret i Norge markert gjennom et samarbeid mellom Arkivverket, Riksantikvaren, Nasjonalbiblioteket, Kulturrådet og Norges kulturvernforbund. Med slagordet «Typisk norsk – ikke bare norsk», ble kulturpåvirkning og europeiske impulser et tema for de norske markeringene.

Kulturminnedagene 2018 ble gjennomført i forlengelsen av etatens egen formidlingssatsing, og det ble arrangert både utstillinger, debatter og arrangementer. Hovedbudskapet var at kulturarv i Norge er resultatet av gjensidige og kontinuerlige påvirkninger, kunnskap og impulser fra andre kulturer.

Suldal i Rogaland er eit av dei utvalde kulturlandskapa i jordbruket.

Foto: Jarle Lunde, SuldalFoto.no

Nye utvalde kulturlandskap i jordbruket

Ni nye område kom på plass i satsinga *Utvalde kulturlandskap i jordbruket* i 2018. Utvalde kulturlandskap i jordbruket er ei tilskotsordning som er basert på frivillig samarbeid og stort lokalt engasjement, og er eit speiselag mellom Landbruks- og matdepartementet (jordbruksavtalen) og Klima- og miljødepartementet. Drift, skjøtsel og vedlikehald bidrar til å ta vare på jordbrukslandskapet med verdifull kulturarv og naturmangfald. Områda utgjer eit eksklusivt utval nasjonalt og dei gir grunnlag for flotte opplevingar for både fastbuande og tilreisande.

Innan 2020 vil vi dermed ha 46 utvalde kulturlandskap i jordbruket, noko som er ein dobling sidan 2016.

Det er departementa som har utpeikt dei nye utvalde kulturlandskapa etter ei tilråding frå Landbruksdirektoratet, Miljødirektoratet og Riksantikvaren.

Dei nye områda i 2018 er:

- Helgøya i Hedmark
- Stølsvidda i Oppland
- Furøya i Agder
- Suldal i Rogaland
- Midtre Lærdal i Sogn og Fjordane
- Norangsdalen – Hjørundfjorden i Møre og Romsdal
- Klevgardan i Trøndelag
- Frostating i Trøndelag
- Røst i Nordland

Medieomtale i 2018

Medieomtalen av Riksantikvaren ligg på om lag 6000 artiklar kvart år. I 2018 har det vore mykje merksemd om fredingssaker, til dømes landsverneplanen for Kulturdepartementet der 13 kulturbygg vart freda, og fredinga av 157 eigedommar i trehusbyen Levanger i Trøndelag. Skifte av riksantikvar fekk ein god del mediemerksemd i oktober. To prosjekt som har blitt mykje omtalt gjennom året, ikkje minst lokalt, er *Historiske vandreruter* og *Utvalde kulturlandskap i jordbruket*. Omtalen av kulturminne generelt held seg på om lag 12000 artiklar i året. Den store arkeologisaken i år har vore funnet av spor etter Gjellestadskipet i Østfold, som òg fekk internasjonal medieomtale.

Norge i verdensarvkomiteen

Norge er medlem i UNESCOs verdensarvkomité i perioden 2017-2021. Komiteen har 21 medlemsland, og har blant annet som oppgave å vedta nye innskrivingar på verdensarvlisten. UNESCO, FN's organisasjon for utdanning, vitenskap og kultur, etablerte denne listen i 1972. Den inneheld mer enn 1000 stader, og har som mål å verne om verdens uerstattelige kultur- og naturarv. Verdensarvkomiteen har årlige møter, og i 2018 fant møtet sted i Manama, Bahrain. Neste års møte blir i Baku, Aserbajdsjan.

Her hjemme hadde Riksantikvaren en nettkampanje sommeren 2018 for å profilere norske verdensarvsteder som reismål. Norge har åtte stader på verdensarvlisten. Norges nyeste verdensarvsted, Rjukan-Notodden industriarv, fikk besøk av Kronprinsparet 3. mai 2018. Kronprinsparet avduket verdensarvplaketter for Notodden, Tinn og Vinje kommuner.

Riksantikvarens budsjett 2018

	Tildelte midler (i 1000 kr)
Driftsutgifter	145 091
Spesielle driftsutgifter	36 727
Bevaringsoppgaver	24 133
Tilskudd til samisk kulturminnearbeid	3 516
Kulturminnearbeid i kommunene	15 716
Tilskudd til automatisk fredete og andre arkeologiske kulturminner	33 164
Tilskudd til fredete kulturminner i private eie, kulturmiljø og kulturlandskap	152 015
Tilskudd til teknisk og industrielle kulturminner	61 545
Tilskudd til bygninger og anlegg fra middelalder og brannsikring	55 952
Tilskudd til fartøyvern	61 883
Tilskudd til fartøyvernentrene	15 757
Tilskudd til verdiskapingsarbeid på kulturminneområdet	8 000
World Heritage List, nasjonale oppgaver	57 036
Sum	670 535

